

Барыс Герус

УЯЗНАЯ ВІЗА

Барыс Герус

УЯЗНАЯ ВІЗА

Раман

Мінск
"Галіяфы"
2012

УДК 821.411.16-31

ББК 84(0)-44

Г40

**Аўтарызаваны пераклад з іўрыта праз польскую
Лявона Маліноўскага**

Герус, Б.

Г40 Уязная віза: раман / Барыс Герус. — Мінск : Галіяфы, 2012. — 106 с.

ISBN 978-985-6906-84-1.

Раман «Уязная віза» дазваляе чытачуnanoў пабачыць і асэнсаваць нядаўнюю гісторыю Усходняй Еўропы. Перадусім прадстаўлены твор можна ахарактарызаваць як сагу пра Адэсу. Аўтар прапаноўвае літаратурны кактэйль з грывучай сумесі, куды ўваходзяць і любоў, і нянавіць, і настальгія, і прыкрасць... Які аздабляюць фарбы мора і шпілі партовага горада.

УДК 821.411.16-31

ББК 84(0)-44

ISBN 978-985-6906-84-1

© Герус Б., 2012

© Афармленне. ПВУП «Галіяфы», 2012

Майму бацьку было трыццаць шэсць гадоў і пяцьдзясят дзён, калі ягоны труп знайшлі ў гасцёўні кватэры, вокны якой выходзілі на вокны нашай, што месцілася ў вялізным будынку на вуліцы Чалюскінцаў, дом 39. Ён вісеў на лёсцы, прывязанай да стальнога круку ад пакаёвай жырандолі, які — як і належыць сталі — можна даў сабе рады з утрыманнем вагі добра складзенага, высокага мужчыны. Ужо нельга сказаць — тыя першыя, хто зайшоў у пакой, вядома ж, не ўзгадаюць такой дробнай дэталі, — ці вочы ягоныя былі звернутыя да аконных шыбаў і апошнім відовішчам, якое ён назіраў, быў халодны сакавіцкі вечар, або ўтаропіліся ў вазон на падваконні. Дзіцяткам я зрэдку прыходзіў да сябра ў тую кватэру насупраць нашай — мяркую, мне ўжо тады было вядома, што здарылася там гадоў на дзесяць раней, і на падваконні яшчэ стаяў той самы вазон.

Тыя, хто падтрымліваў ягоныя пазбаўленыя жыцця ногі, падцягнулі ягонае ўсё яшчэ расслабленае цела ўгору, каб зняць з шыі мацненную ры-

бацкую лёску, наступаючы на запаленыя свечкі, што былі расстаўленыя па ўсім пакоі — неверагодную колькасць свечак, запаленых маім бацькам перад скокам у смерць з зэдліка ручной работы. Міліцыянты, якія ўжо паспелі памяркоўна кульнуць за каўнер з нагоды міжнароднага жаночага дня, працягвалі наступаць на запаленыя свечкі і разліваць растоплены воск, пакуль нехта ў гэтым гармідары не сцяміў згасіць іх, каб не здарылася пажару.

Ён не пакінуў развітальнага ліста, ані скамечанай цыдулкі ды аніводнага намёку: калі ён скочыў у цемру свайго нябыту, ён не меў паняцця, што дакладна праз дзевяць месяцаў народзяцца ягоныя дзеці — два мажныя хлопчыкі, што выгалошвацімучь боль свайго існавання ў Пятай радзільні каля заснежанай адэскай алеі. Ён не ведаў, што ягоная жонка, а з гэтай хвіліны ягоная ўдава, неўзабаве даведаецца пра сваю цяжарнасць і вырашыць нарадзіць, дарма што без яго, а можа і дзякуючы ягонай адсутнасці, бо ён не хацеў мець дзяцей. Да саміх народзінаў не было вядома, што ўлонне маёй маці туліць блізнятаў. Медыцынская дыягностыка, якой мог тады карыстацца звычайны савецкі грамадзянін, не дазваляла нават вызначыць пол плода ў чэраве. Усё гэта адкрылася перад шчаслівымі вачыма маёй маці адразу ж падчас родаў — у прытомнасці і без адболевых лекаў.

Не ведаю, ці адгарнулася будучыня перад бацькавымі вачыма у час ягонага скону, і не магу ска-

заць, ці думаў ён пра сваю маці, маю бабулю, што адзначала тады ў кватэры насупраць свой пяцьдзясят восьмы дзень народзінаў. Ці страпанулася сэрца ад узгадвання студзеньскіх маразоў, у якія нарадзіўся сам на трыццаць шэсць гадоў раней за тую хвіліну? І што ён, урэшце, абраў для сваіх успамінаў у чаканні вырашальнага моманту? Пра гэта ўжо не даведаецца ніхто. Ягоная смерць не была тэмай для размоваў у нашым доме, як і ягонае жыццё. Амаль. З вельмі нешматлікіх згадак можна скласці хіба размыты вобраз: матуля наогул не мела звычайно размаўляць пра бацьку, а мая памяць абмежаваная некалькімі рысамі, і калі я збіру іх у нешта цэлае, то, пэўна, убачу больш загадак, чым адкрыццяў. Матуля аж дагэтуль ахоўвае мёртвую цішыню вакол яго, і толькі час ад часу дзе-якія словы вырываюцца з яе вуснаў, але дастаткова стрыманыя. Я прызвычаіўся. Я збіраю гэтыя словы, як следчы — ускосныя доказы, з якіх калі-небудзь мае скласціся правільны пазл. Я памятаю таксама бацькоў майго бацькі: мы жылі з імі ў адной кватэры да нашага ад'езду з Украіны, калі мне споўнілася дванаццаць гадоў, — яны запраўду ніколі не ўзгадвалі сына. У ніякіх абставінах. Ніколі. Мажліва, ад іх я даведаўся б нешта пра яго?

Бацькавых сяброў — яго аднагодкаў, што збіраліся вакол стала маёй маці па нядзелях і святах у Адэсе, — ужо няма сярод жывых. Яны не перажылі цяжкі пачатак дзевяностых — першыя гады незалежнасці Украіны, не ўліліся ў новыя краявіды — тыя гады і краявіды мы не бачылі на ўласныя вочы, бо з'ехалі на некалькі імгненняў раней, чым узнялася заслона над ушчэнт зруйнаванай савецкай імперыяй, чые гранітныя глыбы, падаючы, параздушвалі на смерць незлічонае мноства яе ж былых падданных. Бацькавыя сябры таксама амаль не ўзгадвалі яго — а калі спрабавалі, калі вымаўлялі яго імя, то суворы позірк маёй маці хутка вымушаў іх змоўкнуць. Гэтая супольнасць сяброў, ягоных сяброў, якая спадарожнічала майму адэскаму дзяцінству, была для мяне знакам свята, і падчас адной з такіх сустрэчаў я пачуў, што маці пазнаёмілася з маім бацькам, калі той шпацыраваў з гэтымі ж сябрамі на Катэдральнай плошчы. Катэдра ў Адэсе была ўзарваная людзьмі Сталіна яшчэ ў трыццатых гадах, задоўга перад нараджэн-

нем майго бацькі і ягоных сяброў, але напамін пра яе веліч застаўся на лавах, раскіданых між дрэваў. На адной з іх адбылося і тое казачнае, міфічнае знаёмства, якое толькі праз год вылілася ў бурлівае каханне.

Мой бацька знік адным цудоўным днём з краявідаў горада, як калісьці катэдра, а ягоныя сябры працягвалі хадзіць да нас дахаты, і таксама не казалі пра яго ні слоўца, хіба называлі яго імя. Гэтаксама, як адэсіты працягвалі называць плошчу Катэдральнай, дарма што ад катэдры не засталося ні следу.

Зіма тысяча дзевяцьсот сорок другога года была найцяжэйшай зімою вайны, але бацька, відавочна, нарадзіўся пад шчаслівай зоркай — сярод непраходных пушчаў, у забытым Богам куточку Хмяльніцкай вобласці на Украіне. Немцы не лічылі тую частку тэрыторыі рэйхскамісарыату стратэгічна важнай. Іх афіцэры не спяшаліся раскватэроўваць рэзервовы альбо карны атрад паміж дзесяццю вясковымі хатамі, што не маглі пракарміць нават шасці жаўнераў. Падчас бацькавых народзінаў мароз быў мацнейшы за трыццаць градаў, і павітуха, якую загадзя выклікалі з суседняй вёскі, не паспела прыйсці — не здужала прайсці дарогу, засыпаную вялізнымі гурбамі снегу. Бацька, калі хочаце, прадэманстраваў незалежнасць ужо ў першыя імгненні і расчышчаў сабе шлях у гэты грэшны свет ўласнымі рукамі. А адтуль і быў названы Уладзям, Уладзімірам, Валодзям або Вальдэмарам: сябры звалі яго па-рознаму, у залежнасці ад акалічнасцяў — смешных або афіцыйных. Чамусьці гэтыя народзіны вельмі ўсхвалявалі адзінага ня-

мецкага афіцэра, які там выпадкова апынуўся. Ён, сентыментальны сем'янін, меў трыццаць пяць гадоў ад нараджэння і ступень магістра філасофіі і гісторыі Енскага ўніверсітэта — быць можа, таму яго і пасадзілі ў самую сярэдзіну "нідзе", аточанага ялінамі.

Бацькавая маці была праўдзіваю прыгажуняй і неверагоднай скаральніцай сэрцаў, яна амаль да скону дэманстравала, нібы знянацку, сваю ўладу над жыццём людзей наўкола. Яна не трымцела ад страху, уцякаючы з Адэсы, заваяванай нацыстамі і пыхлівай румынскай арміяй: на вазах ды пешшу дабралася да гэтай багны, дзе ў яе былі далёкія свакі, якія не надта ўзрадаваліся маладой сям'і з патэнцыялам колькаснага пашырэння, якая раптам села ім на карак, але яны не пікнулі: наўкола ж вайна. Маці спадзявалася знайсці там лепшы прытулак за тыя, што магла б падшукаць у цесных кватэрах партовага гораду акупаванай краіны з яго надта пільнай рэгістрацыяй насельніцтва, запісы якой трапяць у небяспечныя рукі. Яна нават ніколі не здрыганулася, мінаючы з вялікім спелым жыватом агорнутыя дымам папялішчы ўкраінскіх вёсак. Падпарадкаваны ёй муж ішоў за ёй, нібы дысцыплінаваны жаўнер. Але калі прыемны нямецкі афіцэр зацікавіўся малым ды станам парадзіхі і прапанаваў ёй шакаладку, скрадзеную з польскай фабрыкі ў Кракаве, кіраўніцтва якой было перададзена высокаму афіцэру СС, яе рука працягнулася ўбок рудавата-карычневай шакаладкі, хоць сэрца яе амаль

спынілася, аднак выявілася, што магістр філасофіі з Ены сапраўды не думае, што тутэйшыя з'яўляюцца нейкай бандаю паўлюдзей. Яго не цікавіла паходжанне бацькавай маці, ён не лічыў перамогаў арміі Рэйху на фронце, не меў звычаю вітаць сваіх таварышаў гучным віскатам "Sieg heil!", і ён нават паспрабаваў штосці сказаць на скалечанай украінскай у дадатак да шакаладу. Здаецца, яго сапраўды цікавіла ўсмешка хлопчыка, які бачыў свой першы сон у гэтым вялікім свеце... Не зважаючы на стрыманасць маёй бабулі па мячы Вольгі, што захоўвала свае пачуцці для сябе, яна ведала, калі неабходна ўсміхацца, і ўмела маўчаць, калі трэба было маўчаць. А нямецкі афіцэр, мабыць, угледзеў распачны позірк, стоены за яе чароўнай усмешкай. Позірк, што быў поўнай процілегласцю мімічным выразам удзячнасці, якую яна намагалася паказаць. Я, які нарадзіўся праз шмат гадоў і ведаў яе адно ў старасці, таксама бачыў гэты выраз твару пад вэлюмам фармальнай ветлівасці, нават калі тая выглядала вельмі шчыра. Я разумеў яе праўдзівыя адносіны да чалавека, што стаяў перад ёй, у розных абставінах, — па вачах. Па няўцешных вачах.

Калі апоўначы яна ўбачыла ў вакне палымнеючыя паходні і сялянскія вілы, адразу зразумела, у чым рэч. Народная хваля грукатала ў дзверы з лямантам: "Покажыце жидів! Нехай чоловік спустить шаровари та покаже нам, хто він є!". Яна ўпэўненым рухам сама адчыніла дзверы, натоўп заціх, настала цішыня, якую не перапыніў нават мой ма-

ленькі бацька, які нейкім шостым пачуццём, мабыць, зразумеў, што тут вырашаюцца лёсы, і нават не заенчыў.

— Толькі праз мой труп! — сказала яна.

Узброены віламі і паходнямі натоўп сузіраў, як яна стаіць на парозе, апранутая адно ў піжаму, а мароз запаўзае ў хату, шчыпаючы яе цела і развітыя чарнявыя валасы. Яна ўся была відовішчам, перад якім нельга было ўстаяць, усё жыццё ўспрымалася як сама харызма — мяркую, што толькі дзякуючы нахабству маці перажыла вайну. І натоўп пачаў заікацца, мычэць. Раптам сярод людзей утварылася прагаліна: гэта нямецкі афіцэр падышоў да трох ступенек ля ганку. Ён апрануў плашч на хаду, і ўсе ўбачылі, што пад плашчам — піжама ў паскі. Такія ядвабныя піжамы былі папулярныя ў Ене і да, і пасля Гітлера.

— Што гэта? — закрычаў ён. — Вы не ведаеце, што ў яе і ейнага мужа няма з габрэямі нічога агульнага? Чаму вы перашкаджаеце людзям адпачываць?

Дарма што нямецкі афіцэр не меў з сабою зброі — мабыць, ён не паспеў прыхапіць свой парабеллум, выходзячы з суседняга дому, — уражанне ад плашчу афіцэра Вермахту і гучныя словы панямецку зрабілі сваю справу. Услед за ім паліцай з тутэйшых немцаў — плячысты забойца, коротка абстрыжаны, з дурным і злосным выразам на твары, пачаў на благенькай украінскай раўсці на натоўп, каб разгнаць яго, — ён і сваю родную мову ведаў

кепска і атрымаў месца ў паліцыі адно таму, што не ўмеў нічога іншага, акрамя як быць нячулым катам.

Наступным ранкам суседзі з цікаўнасцю пазіралі з-за фіранак на адзіную вуліцу вёскі — у асноўным, на матацыкл з нумарамі Вермахту. Ганец заскочыў у дом, дзе жыў афіцэр, і праз не больш, як дзве хвіліны, яны выбеглі адтуль, селі ў матацыкл і, не спыняючы нямецкай гутаркі, з якой суседка насупраць зразумела два словы: "Überkommandatur" і "Chmielnitzky", — з'ехалі. Гэта не перашкодзіла ёй прыйсці да самых жахлівых высноваў і прыбегчы падзяліцца чорнымі навінамі з бацькавай маці, якая аkurat была занятая кармленнем малога. На думку суседкі — добрай душы — сам выезд афіцэра з візітам да ўладаў у Хмяльніцкі адбыўся з нагоды пакарання ўсясветнага жыдоўства — нават у гэтым ліхім кутку, на жаданне самага Фюрэра і ў сувязі з "новым парадкам", які немцы нясуць усёй Еўропе. Чамусьці і мая бабуля, якая ўсё ўважліва выслухала, хоць сэрца ёй зашчыміла, не ўсумнілася ў гэтым. Яна паглядзела з акна — мароз, яловыя галіны ды, мабыць, галодныя ваўкі ў лесе. Не было куды бегчы, але, з іншага боку, была драбнютка надзея, што матацыкл з афіцэрам загразне ў снезе або затрымаецца ў горадзе.

Але яшчэ раней, чым сонца дакранулася апошнім прамянём да горбаў снегу на свіране, на гарызонце з'явіўся матацыкл і ў ім абодва немцы без чаканага карнага атраду СС. Калі пад'ехалі да хаты бацькавай маці, афіцэр вылез з люлькі матацыклу,

адказаў вялым рухам на бадзёрае "Heil Hitler!" маладога спадарожніка, праводзіў спакойным позірмам матацыкл, калі той ад'ехаў, і пагрукаў у дзверы. Бабуля Вольга адчыніла і, не кажучы ані слова, дала афіцэру ўвайсці. Ён прайшоў да стала, які стаяў пасярод вялікага пакою, выняў з кішэні плашчу колькі паперынаў і жэстам, поўным велічы, паклаў іх на стол. Бабуля моўчкі зірнула на паперы, а афіцэр сказаў: "Ты і твой муж — бярэце дзіця, ідзяце ў Адэсу. Дазволы і пропускі гатовыя. Я з'еду на дзень раней, а вы ідзяце па адрасе, які тут напісаны. Няма іншага выйсця, бо праз два дні тут з'явіцца атрад СС, а ты ж не хочаш даць ім корпацца ў портках твайго мужа, ich glaube?".

Наступным ранкам на золку бабуля сабрала што-нішто з ежы на дарогу, узяла футра, што даў ёй афіцэр, і падрыхтавалася душэўна да доўгай дарогі ў Адэсу, горада, з якога ўцякла ўсяго некалькі месяцаў таму. Яна не пыталася мужа — у яе ніколі не было звычаю рабіць гэта — бо ён падпарадкоўваўся амаль усяму моўчкі, а падаваў голас адно ў хвіліну распачы. Тая сітуацыя, мабыць, не здавалася яму сапраўды распачнай, бо ён быў адданы жонцы і ведаў, што калі яна з ім, то Трэці Рэйх будзе вымушаны збочыць перад ім.

І Трэці Рэйх сапраўды саступіў ім шлях. Яны ішлі па лясной дарозе ўжо амаль цэлы дзень. Яна маршыравала з маім бацькам-малечам на руках, а муж Аляксандр — з рэчамі ззаду. Так яны ішлі, пакуль не пачулі дзіўнае пагрукванне, усё гучней-

шае. Яны запаволілі крокі, і вось, нарэшце, іх вачам адкрылася сцэна, якой яны не забыліся да канца жыцця: паўсюль паміж елак, злучаных драўлянымі бэлькамі, прыбітымі да галінаў дрэў, а дзе-нідзе і на самых галінах цесна-цесна былі павешаныя людзі. Дзясяткі. Сотні. Трупы не разлагаліся на марозе. Парваная вопратка застыла таксама, прамочаная крывёю: амаль усіх мучылі і катавалі перад павешаннем — і бацькавыя бацькі праходзілі ў поўнай цішыні ля ног павешаных, калі замерзлыя босыя ступакі трупаў стукаліся адна аб адну на ветры. Прычыны павешання былі напісаныя на дошчачках, што віселі на шыях пакараных.

Тае начы валасы на ўсёй галаве дваццацішасцігадовага Аляксандра пасівелі. І цалкам выпалі ад шоку праз некалькі дзён, калі яны прыбылі ў вялікі горад, у Адэсу, якая нікога не чакала.

Адэскі порт жыў звычайным жыццём, з той толькі розніцай, што быў напоўнены ваеннымі і гандлёвымі караблямі Рэйху, і ўсе прыкметы савецкай улады былі ўжо даўно знішчаныя. Стаўпы дыму, што стаялі ў порце некалькі месяцаў таму і прыкрывалі пасажырскія караблі, якія вывозілі насельніцтва ў эвакуацыю разам з рэшткамі Чырвонай арміі, ужо даўно рассяліся, і толькі шэраг напайспаленых баракаў і пагарэлыя сцены адміністрацыйных будынкаў нагадвалі пра нямецка-румынскае бамбардаванне з мора і з паветра, пра засеяны трупамі бераг.

З надыходам прыцемкаў прахожыя спяшаліся дамоў, але працягвала красаваць і начное жыццё "пярліны ля мора". Немцы, акупуючы горад, былі зацікаўленыя прыдбаць буйнейшы порт Савецкага Саюза. Яны хацелі кантраляваць рухлівае гандлёвае жыццё горада, якое квітнела нават у найжахлівейшыя гады сталінізму. Румынскае ж афіцэрства, якое насамрэч атрымала горад у свае рукі, было зацікаўленае, найперш, у заўжды поўных і вясёлых бар-

дэлях Адэсы, а таксама ў блішчастых казіно. За савецкім часам усё гэта дзейнічала ў схаваным рэжыме, а цяпер Румынскае Каралеўства з дазволу фюрэра задзьмула ў ветразі індустрыі забаваў з гэткаю моцай, з якою дзьмулася за царамі.

Мне невядома, як мае бабуля з дзядулем і малечай-бацькам выжылі ў акупаванай Адэсе. Усё, што я ведаю, — гэта тое, што былі пад абаронай фальшывых дакументаў; пра астатняе ж магу толькі здагадацца.

Некалькі гадоў таму, калі мне трэба было атрымаць копію бацькавага пасведчання аб нараджэнні, я знайшоў адрас і тэлефон мясцовай Рады, якая прыглядае за той вёскай сярод лесу. Мужчына на іншым баку провада ўпэўніваў, што і ваўкі выжылі. Рэжымы мяняюцца, а прырода застаецца нязменнай. Мужчына скіраваў мяне ў ЗАГС у Хмяльніцкім. Жанчына, што зняла там слухаўку, пачала вельмі яскравым чынам хвалявацца — ад таго, што ёй патэлефанавалі з-за мяжы, да таго ж з Ізраіля. А там, на Украіне, маючы досвед мінулых гадоў, ведаючы горкі смак акупацыяў ды іншых цяжкіх момантаў, аж дагэтуль баяцца тэлефонных званкоў з-за мяжы. Хто ведае, як і калі будзе выкарыстаны факт, што чыноўніца навязала цьмяны кантакт з замежжам, а да таго ж замежны грамадзянін можа на што-небудзь паскардзіцца ейнаму начальству.

Я не збіраўся скардзіцца.

Я хацеў адно даведацца, што здарылася з маім афіцыйным прашэннем выдаць паўторнае пасвед-

чанне аб нараджэнні майго бацькі. Яна сказала мне патэлефанаваць яшчэ праз тыдзень: тым часам яна даведаецца, ці можна тое зрабіць. Упарта казала па-ўкраінску, дарма што ўсе там ведаюць рускую мову, але яе ўкраінская была натуральная, плыла хутка і без перашкодаў, як Буг навесну, і залівала маю памяць праз край размаітымі момантамі з дзяцінства (да прыкладу, партрэт Шаўчэнкі, які глядзеў, прыжмурыўшыся, акурат у вочы Леніну на супрацьлеглай сцяне класа — нібы з пратэстам супраць савецкага бульдозера, які спыніў лагодную плынь украінскай песні сярод пшанічных ніваў). Бо гэта ж Хмяльніцкі, заходняя Украіна, і там украіншчына дала сабе рады адужаць той бульдозер.

Вядома ж, я патэлефанаваў наступным тыднем. Яна пацвердзіла, што мой запыт прыйшоў. Восем месяцаў таму. Заказным лістом. Калі я яе спытаўся, чаму дагэтуль яны нічога з гэтым не зрабілі, яна на момант замаўчала, потым прызналася, што не ведае, што з гэтым рабіць, бо запыт з замежжа. Я сказаў ёй: "Ведаеце, за мяжой таксама живуць людзі, хоць гэта і дзіўна. І нават такія, што нарадзіліся на Украіне. Нават такія, у каго там нарадзіўся бацька". "Безумоўна, — адказала яна — але ж я не ведаю, што вы рабіцьмеце з дакументам". (Найжудасны страх кожнага дасведчанага і адказнага чыноўніка — міжнародны: "вось дасі ім паперчыну, а яны з яе дапамагаю пабудуюць ракеты, і тады мы наогул згубім кантроль...")

— Калі Вы думаеце, што пры дапамозе гэтага дакументу я змагу перашкодзіць мірнаму жыццю Хмяльніччыны або атрымаць у банку па месцы жыхарства мільён даляраў, Вы памыляецеся.

— Патэлефануйце, калі ласка, праз тры дні. Мы выканаем вашу просьбу.

Праз тры дні я патэлефанаваў. Начальніца ЗАГСу папрасіла мяне пачакаць ля апарата. Я чуў праз слухаўку гук яе абцасаў, які аддаляўся і гоман вуліцы, які, мабыць, даносіўся з адчыненага там акна. Праз пэўны час яна зноў узяла слухаўку і сказала, што трымае ў руках арыгінальную кнігу запісаў — запіс актаў аб нараджэнні ў 1942 годзе. Яна прачытала мне імя і прозвішча бацькі, дату нараджэння, імёны ягоных бацькоў, месца нараджэння. Усё, як звычайна, і я пацвердзіў іх, каб яна магла спакойна і без памылак усё перапісаць у паўторны дакумент. Яна змоўкла на некалькі хвілінаў. Я чуў, як яна набірае ўсё гэта на клавiятуры.

— Ёсць яшчэ нешта.

— Што?

— Ёсць прыпіска на палях акту. У месцы, дзе запісваюцца ўсе атрымальнікі арыгінальнага пасведчання аб нараджэнні.

— І што там дзіўнага?

— Тут, апроч іншых атрымальнікаў дакумента, напісана, што "на ягоную просьбу, копія пасведчання аб нараджэнні дадзеная таксама Паўлю Отану фон М., афіцэру Вермахту, для патрэбаў Рэйху 15 лютага 1942 года". На лініі стала ціха. Чыноўніца

Уязная Віза

глядзела на запіс, якому ўжо больш за шэсцьдзясят гадоў, пра чалавека, якога ўжо няма на свеце і ягоных бацькоў пагатоў. І знайшла патрэбным працягваць запіс, зроблены акуратным ураднікам, які напісаў: "для патрэбаў Рэйху".

Дзякую табе, Паўлю Отане, абсальвенце філасофіі Енскага ўніверсітэта.

Надзея, што румынская акупацыя будзе ў Адэсе менш жорсткая за нямецкую і што гэта дапаможа выжыць гараджанам, якія знойдуць дарогу да сэрцаў распусных і скарумпаваных румынаў, якія бавяць увесь час у бардэлях, аказалася дарэмнай. Разам з румынскай арміяй, якая была звязаная з немцамі рознымі дамовамі і марыла, хаваючыся за штыкі нямецкага Рэйху, стварыць на акупаваных тэрыторыях поўдня Украіны новыя правінцыі Вялікай Румыніі пад скіпетрам караля Міхая, прыйшла процьма чыноўнікаў, якія пільна вывучалі запісы ЗАГСу Адэскай вобласці, вайсковыя і партыйныя архівы і ўмелі выкарыстаць смяротна небяспечную інфармацыю, якую не паспела знішчыць разбітая савецкая ўлада.

Пад плёнкай эканомікі, якая працягвала функцыянаваць у цені гаманлівага порту і соцень тысячаў людзей, якія штораніцы спяшаліся на працу, увесь час акупацыі праводзіўся крывавы тэрор. Дзвесце пяцьдзясят тысячаў адэскіх жыдоў, якія не паспелі або не маглі эвакуавацца разам з рэшткамі

Чырвонай арміі, былі адпраўленыя па чыгунцы ў быдлячых вагонах да агульнага з цэнтральнаеўрапейскім жыдоўствам кону. Галоўнымі арганізатарамі гэтай акцыі былі румынскія ўлады, якія хацелі такім чынам зрабіць падарунак да дня народзінаў фюрэру ад імя караля Міхая. У імя караля і фюрэра рэалізаваліся і іншыя буйныя акцыі: палявалі на камуністаў, партызанаў і ўсіх, хто выклікаў хоць найменшае падазрэнне ў палітычнай нелаяльнасці, — рускіх, украінцаў, палякаў, малдаванаў, грэкаў. Іх вешалі на цэнтральных плошчах, на прыгожых гарадскіх бульварах. У рамках адной з такіх акцыяў былі арыштаваныя і закатаваныя некалькі тысячаў гомасэксуалістаў. Улады пашкадавалі для іх вяртовак і куляў, і некалькі гадзінаў зямля на ўскраіне Адэсы варушылася з-за распачных спробаў жыўцом пахаваных людзей вырвацца з ціскаў жахлівай смерці, якую ім было наканавана сустрэць. Закапаных гомасэксуалістаў, як і шматлікіх іншых ахвяраў, не ўзгадаюць пасля вайны. Не ўвайшлі ў кнігі памяці і ў палацы з надпісам "Гэта не паўторыцца" і сотні цыганаў Адэсы, чый лёс быў падобны. Не пабудуюць у іх гонар залаў памяці з вечным агнём, не распавядацьмуць пра іх замежным дэлегацыям. Няма ані залаў, ані вянкаў, ані свечак. Ані стыпендыяў іх імя, ані даследванняў. "Некашэрныя" ахвяры, якія пацярпелі ад унутранай селекцыі, што працягваецца аж дагэтуль.

Мелі месца і гэтак званыя "прыватныя ініцыятывы". Аднойчы ў Дзень Перамогі пры святочным стала Вольга ўзгадвала пра снайпера з Дэрыбасаўскай. Нямецкі афіцэр, які жыў на рагу гэтай раскошнай вуліцы, пачынаў сваю раніцу з трэніроўкі ў стральбе з гаўбца ў стылі арт-дэко па жывых мішэнях, якія акурат спяшаліся на працу. Асаблівае задавальненне ён адчуваў, калі страляў у кіроўцаў мясцовых цяжаровак з харчаваннем. Тыя працягвалі ехаць ужо мёртвыя і сваімі цяжароўкамі раздушвалі людзей без разбору.

А дэса была вызваленая 10 красавіка 1944 года. Ужо некалькі дзён у паветры стаялі едкі дым і сажа ад бамбёжак порту савецкай авіяцыяй. Гэта быў таксама дым ад дакументаў, запісаў злачынстваў, якія прыспехам паліліся. Румыны зусім страцілі баявы гонар і разам з мясцовымі злодзеямі рабавалі горад, перш чым пакінуць яго пад наймацнейшыя ўдары з паветра. Будынак "сігуранцы" (румынскага "гестапа"), каторы раней служыў сядзібаю НКУС, раптам ператварыўся ў страшэнна карнавальнае відовішча: з яго вокнаў выкідваліся на вясновае паветра абгарэлыя тэчкі з дакументамі, частка паперынаў высыпалася з вокнаў у выглядзе пасмачак, якія падалі на запоўненыя людзьмі вуліцы — у рукі радаснага натоўпу.

Дзень вызвалення распачаўся напружанай цішынёю: пасля апошняга стрэлу паветра прасякнулася разуменнем таго, што горад вызвалены, вызвалены назусім. Два падлеткі ўзняліся на будынак біржы, нядаўні штаб акупацыйнай улады, забраліся на дах і пачалі ірваць на кавалкі партрэт кара-

Барыс Герус

ля Міхая, які шчасліва глядзеў на партрэт фюрэра. Калі апошні кавалачак твара фюрэра ўпаў на брук, а пасля яго быў падраны на драбнюткія стужкі сцяг Рэйху, вокліч радасці і лямант болю тых, што засталіся жывыя, затапіў увесь горад, ён, нібы сірэна, чуўся з-за кожнага рогу, гэты роў вернутых сілаў.

І здавалася, што на імгненне горад атрымаў найвышэйшае, апошняе вызваленне, "смяротнае", пасля якога не будзе прышласці, і мінуўшчына, якая была перад тым, пачала здавацца бляклай і нецікавай. Танкі савецкай арміі, якія ўваходзілі ў горад, танулі ў вянках кветак, і пад ногі ўшчэнт змардаваных мужчынаў у гімнасцёрках, якія крочылі ў горад з боку порту і чыгуначнага вакзалу, сыпаліся гурбы ружаў. Здавалася, што гэта не кветкі, а слёзы радасці. Галоўныя вуліцы — Дэрыбасаўская і бульвар Леніна (цяпер бульвар Рышэльё) — ламіліся ад натоўпу, які махаў чырвонымі стужкамі з зямлі і з паветра: дзеці — седзячы на дрэвах, дарослыя — на гаўбцах.

Я ўяўляю сабе, што тое свята вызвалення, якое ахапіла горад, звінела таксама і ўвушшу Вольгі, бацькавай маці, яго пабачыў і мой бацька-малеча, які ўжо зрабіў свае першыя некалькі крокаў у тую свабоду, якая так шмат абяцала...

У размовах, якія перапаўнялі праменады горада над морам, шэптам узгадваліся жахі сталінскага

тэрору: памяць пра вялікія чысткі трыццаць сёмага была яшчэ свежаю, але ж чысткі ўжо засталіся ў мінулым — так казалі. Вайна прыціснула ўсіх такім вялізным горам, такім жахлівым, што нельга было і падумаць пра вяртанне ў самажэрную мінуўшчыну: пасля таго, як народ падараваў "сонцу народаў" выпакутаваную, прасякнутую крывёй перамогу, той, нарэшце, мусіць злітавацца і не будзе больш пушчаць бязвінную кроў.

У гэта дапраўды можна было паверыць ў першыя некалькіх тыдняў пасля вызвалення — вайсковыя аддзелы пайшлі далей на захад, ваяваць з ворагам, які не спяшаўся здавацца, хоць ведаў, што ягоны крэс ужо відаць на даляглядзе. З адэскіх двароў чулася акардэонная музыка, пад якую гайдаліся на дрэвах павешаныя "капа" з тутэйшых лагераў смерці, мясцовыя калабаранты, румынскія і нямецкія афіцэры, якія не паспелі ўцячы або здацца ў палон. Па радыё транслявалі песню Канстанціна Сіманова «Жди меня, и я вернусь», ад якой адразу макрэлі вочы жанчынаў, што чакалі сваіх каханых.

Адчуванне асцярожнай свабоды працягвалася тры гады, дарма што цень Сталіна раздзімаўся і ўжо зноў пакрыў усю тэрыторыю Савецкага Саюзу і суседніх краінаў, вызваленых ад фюрэра і яго кампаніі. Адэса ў гэтае кароткае імгненне дыхала паветрам свабоды, якое прыйшло, як заўсёды, з порту, дарма што там таксама з будынку дырэкцыі глядзеў партрэт вусатага грузіна з подпісам «Наше дело правое — мы победили!». То бок ён перамог.

Разам з народам, але ўсё ж галоўнае — што ён, які глядзеў цяпер з вулічных шыльдаў (у яго гонар назвалі не менш як тры вуліцы толькі ў самой Адэсе), з партрэтаў на школах, універсітэце, пад шпілем лютэранскага збору, пераўтворанага ў канцэртную залу для арганнай музыкі.

Але да лета сорак сёмага Джугашвілі быў заняты аднаўленнем савецкага ладу на вызваленых тэрыторыях і заснаваннем "народных дэмакратыяў" па суседстве, дзе на вакзалах таксама мусіў пазіраць з вышыні ягоны партрэт з надпісамі на мясцовых мовах. Адэса пакуль што жыла свежым марскім паветрам, замілаваннем з квітнеючых каштанаў, вольным каханнем у порце, поўным маракі, і шчырымі гутаркамі ў чэргах, у тым ліку пра ўлёткі антысавецкага падполля і пра бессаромных рабаўнікоў. Пакуль у неўтаймаваны горад не былі ўведзеныя спецыяльныя часткі НКУС і міліцыі, каб "зацугляць крымінальныя элементы антысавецкага толку, якія парушаюць спакойнае жыццё чэсных савецкіх грамадзянаў".

Тады ж, улетку 1947 года, бацькавая сям'я пераехала ў дом на вуліцы Чалюскінцаў з таўсценнымі сценамі, пабудаваны ў 1894 годзе архітэктарам Розенам, як пра гэта сведчыла шылдачка на будынку.

Свайго бацьку я ведаю адно паводле фатаздымкаў, якія захаваліся ў сямейных альбомах. Выраз ягонага твару трошкі нагадвае мне італьянскіх мафіёзі, сіцылійцаў, а ён таксама правёў большасць жыцця на сонечным беразе... Мама зірнула шматзначна і перарвала маю думку пра магчымую сувязь бацькі з крымінальным светам.

Бацька не пакінуў па сабе нічога, апроч мяне, майго брата і фатаздымкаў. Ён быў фатографам ад Бога, і тры тысячы ягоных негатываў, якія захоўваюцца ў нас, нема і красамоўна сведчаць пра гэта. Ён здымаў маму неверагодна шмат, і калі яна паехала на падыпломную практыку ў Перм на Урале, і ён не бачыў яе некалькі месяцаў — хоць яны, вядома, ліставаліся: яна адказвала штотыдзень, а бацька пісаў і часцей, — ён надрукаваў безліч фотакартак маёй

маці, і па вяртанні ў Адэсу яе чакала кватэра, аздобленая дзіўнымі шпалерамі з яе фотаздымкаў: бацька абклеіў імі ўсе сцены, не пакінуўшы пустога месца.

Я ніколі не бачыў тых мілосных лістоў, пра якія згадвала маці. Часам яна кажа, што ўжо даўно знішчыла іх, часам — і гэта больш верагодна — аказваецца, што яна паклала іх у новае таемнае месца, і ў мяне няма аніводнага шанцу дабрацца да іх. Я не ўпэўнены, што хачу прачытаць іх, дарма што, вядома ж, там ёсць шмат цікавага пра бацьку.

Калі я быў дзіцём, я частку выходзіў на паляванне на схаваныя лісты, але кожнага разу безвынікова. Маці паспяхова выкарыстоўвала мой малы век, маю слабасць у нагах, і клала ўсе цікавыя прадметы на верхнія паліцы шафаў. Але я быў цікаўны і непакорлівы, змагаўся з уласнай слабасцю, і ў веку васьмі гадоў зрабіў два вялікія адкрыцці. Першым і жахлівым быў Халакост.

На адной з верхніх паліцаў ляжаў чорны альбом, абкладзены раднянай чорнай вокладкай. Аднойчы я ўжо быў прыкмеціў яго, калі маці здымала кнігі з паліцаў, каб пачысціць ад пылу: мама тады, убачыўшы, што я працягваю руку да альбома і ўжо амаль крапаю ягоную вокладку, шпарка збегла са страмянкі, ухапіла той альбом і выгнала мяне з пакоя, лямантуючы, каб я не асмельваўся крапаць рэчаў, да якіх не дарос. Вядома ж, я вярнуўся ў пакой праз хвіліну і прыкмеціў сабе, куды яна паклала альбом.

І вось я стаяў цяпер пад адной з кніжных паліцаў і бачыў над сабой забаронены плод — вышэй,

чым маглі сягнуць мае рукі. Я быў дома адзін. Адбывалася гэта на зімовых канікулах, у той дзень была моцная завіруха, і на двор выходзіць мне не хацелася. Я паглядзеў на ніжэйшую паліцу — зашыбаю былі ўпарадкаваныя вялізныя тамы "Вялікай савецкай энцыклапедыі" і размаітыя альбомы па мастацтве. Раптам мяне асвятліла. Праз пару хвілінаў тамы былі пакладзеныя на падлогу трыма горбамі і сталіся трыма прыступкамі (сёння я нават не падумаў бы зрабіць такога). Я забраўся на кнігі і — гоў! Рука трымала жаданы альбом, які падчас свайго падзення зваліў на мяне яшчэ стос кнігаў, што разляцеліся па пакоі, бы птушкі. З трымценнем, бы чалавек, што адчыняе бясконную скарбонку, я адгарнуў альбом на першай старонцы. На збуквелае паперы на некалькіх мовах было надрукавана: "Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандвання Савецкай Арміі" і "Дзяржаўная камісія Польшчы па даследаванні нацысцкіх злачынстваў супраць жыдоўскага народа". І дата: "студзень 1945".

Я навучыўся чытаць, калі мне было тры гады, і я зразумеў, што, апрача рускай, кожны надпіс быў па-польску, на якой я чытаў без праблемаў, а таксама па-нямецку, французску і англійску. Пазнаў і габрэйскія літары: год таму мяне спрабаваў навучыць ім дзядуля. Я старанна гартаў старонкі з чорна-белымі фотаздымкамі. Нямецкая паліцыя на вуліцах, форма і цывільная вопратка, капоты іншых — тых, з якіх здзекваліся. Спачатку з іх злосна кпілі. Кідалі іх у бруд і калужы, адціналі

пейсы. Заклапочаныя твары мужчынаў. Жанчыны трымаюць малых дзяцей, стоячы перад нямецкім афіцэрам, з позіркамі, поўнымі жаху. Людзі, высушаныя голадам да смерці. Я ніколі не бачыў, ані раней, ані потым, гэтых фотаздымкаў. Сёння б не апублікавалі гэтакі натуралістычны жах. Шчыры і непрыхаваны. Мабыць, толькі звыклы шок ад блізкіх падзеяў вайны ды неабходнасць паказаць і пакараць ворагаў-злачынцаў дазволілі гэтаму альбо-му пабачыць свет.

А здымкі выглядалі ўсё больш і больш жудасна. Адкрытыя агульныя магілы з натоўпам трупай. Шэрагі голых целаў, што стаяць над прорвай. Я прачытаў надпіс "Auschwitz-Birkenau". Мая сіла была вычарпаная, калі я дайшоў да страшэнных вобразаў распухлых нябожчыкаў, печай і — Божухна, каб нічыя вочы гэтага не ўбачылі — варыльні мыла з чалавечага сала. Кожны здымак з тлумачальным надпісам. Я адкінуў альбом як мага далей ад сябе, заплакаў і нават не спрабаваў прыбраць сляды таго, што дабраўся да яго. Мама, калі прыйшла з працы, знайшла мяне амаль у кататанічным стане. Яна, вядома ж, адразу зразумела, што здарылася, але замест таго, каб пакараць, або паўшчуваць мяне, абняла са словамі: „Dziecko! Dziecko moje!". Гэта былі наймацнейшыя абдымкі. Я не разумеў і не разумею аж дагэтуль, як людзі маглі зрабіць гэткае людзям. Пытанне майго ўласнага жыдоўства было для мяне тады менш істотным.

У тым самым годзе я знайшоў пасведчанне аб бацькавай смерці — у чорнай торбе, што ляжала ў шафе, пра якую я ведаў, што там схаванае мноства дакументаў на розных мовах і з розных краінаў.

Я адразу звярнуў увагу на складзеную чатырыкроць паперу і дзякуючы промню святла, што прабываўся праз шыбу ў залітым сонцам акне, я без цяжкасці пазнаў герб Савецкага Саюза і, можаце не даваць веры, з іншага боку дакумента — вадзяныя знакі, літары "СССР". Я разгарнуў яго.

"Грамадзянін Уладзімір ..." — пачаў я чытаць, адразу зразумеўшы, пра што ідзе гаворка, і моцна здзівіўся прычыне смерці: "механічнае ўдушэнне. Асфіксія. Павешанне". Да той пары ў мяне былі ўсе падставы верыць, што павешанне ("механічнае ўдушэнне") можа напаткаць толькі пакараных злачынцаў. Але мой бацька? Чаму?!

Калі мама ўвайшла ў пакой, яна знайшла мяне з той паперкай у руках. "Ну дапраўды, ты ў кожны кут залезеш! Нічога ўжо нельга схаваць у гэтай

хаце!" Таго ж дня я вымусіў яе распавесці пра акалічнасці бацькавай смерці. І было зразумела, што тут, на гэтым месцы, пачынаюцца мае пошукі ягонага вобраза. "Бацькі няма". Гэты сказ быў звычайны для мяне. Матуля заняла ягонае месца, і я ніколі не адчуваў якой-коlechы нястачы ў маім жыцці слова "тата". Я глядзеў на татаў маіх сяброў па гульнях у двары і ў школе і не адчуваў зайздрасці. Я нарадзіўся без. І адгэтуль, з моманту адкрыцця, я мусіў высветліць і перастравіць, чаму і навошта няма бацькі. Нашага незнаёмства я яму не прабачу ніколі. Ён не жыў і таму не паміраў.

Бо я ніколі не быў на ягонай магіле.

Польскі касцёл у Адэсе стаіць акурат насупраць гарадскога саду, таямнічага і дзівоснага месца: дзіця, што ўваходзіць у яго, нібы патанае ў змрочнай казцы пад сашчэпленымі галінамі старых дрэваў, якія амаль не прапускаюць сонечнага святла. Побач з касцёлам шумеў вялізны фантан, выпускаў з сябе вясельку, на якую я глядзеў неаднойчы, седзячы ў найцудоўнейшым пункце агляду: злева ад фантана і праваруч, праз вуліцу, ад маленькага касцёла.

Езуса, найбольш вядомага жыда, Гарбачоў пазней назваў першым сацыялістам. Я не мог зразу мець, адкуль узялася бездань паміж пакланеннем Месіі-жыду і нянавісцю да ягонага народа. Народа, які выпадкова спарадзіў і мяне.

Польскі касцёл стаяў пры дарозе, па якой я штодня хадзіў у школу. Сорак хвілінаў захапляльнага шпацыру па старых велічных кварталах і праз гарадскі сад, і за сто метраў ад будынка школы стаяла Езусава святыня, з яе даносіліся гукі арганаў а вядомых гадзінах. Наш дом на вуліцы Чалюскін-

цаў таксама знаходзіўся недалёка ад царквы, праваслаўнай катэдры, гукі званоў якой — мой першы, найранейшы ўспамін дзяцінства. Нядаўна, падчас візіту ў Адэсу пасля нашай эміграцыі, я кватараваў у сяброў, у доме, наўпрост прылеглым да сцяны той катэдры, за сто пяцьдзесят метраў ад нашай былой кватэры, і вельмі здзіўляўся колькасці і працягласці звону, які захапіў былую вуліцу Савецкай Арміі і лепш за што іншае засведчыў перамены, якія адбыліся за гэтыя трынаццаць гадоў. Мажліва, нават самую сутнасць скону савецкай улады. А падчас майго маленства, якое належала дзіцячаму садку і школе, кнігам, музыцы, панадворку і шпацырам, праваслаўная катэдра нагадвала пра сябе адно марнюткім і сціпленым звонам трох званоў у дамоўлены час, абмежаваны беспасярэдне абласным камітэтам партыі. Партыі, якая не трывала канкурэнтаў, а тым больш у асобе жыда з Назарэту, якога ўпарта малявалі бландзінам.

Праваслаўны сабор быў цалкавітай супрацьлегласцю касцёлу, сціпламу і амаль мініятурнаму, аванпосту крамольнага польскага каталіцызму ў фармальна атэістычнай, але з візантыйскай душою дзяржаве. Шматкроць, прываблены цудоўнымі гукі арганаў, я цягнуў маці зайсці ў касцёл, літаральна перапоўнены мастацтвам і музыкай. Вядома, я не адчуваў сябе часткаю парафіі, якая малілася, — акрамя таго, што я быў жыдом і гэта аддаляла мяне ад хрысціянства на светлавых гады, у нашай свецкай сям'і не было месца для выразу рэлігійных сан-

тыментаў. Маці, якая спадарожнічала мне ў гэтых візітах, не трывала там больш за дзесяць хвілінаў пад непрыязнымі позіркамі пабожных кабетаў і бабулек, якія бачылі, што мы прыйшлі не маліцца: мы адзіныя заставаліся стаяць, калі ўсе кленчылі, — і маці заўжды казалася тое самае: "Хадзем адсюль! Тут халодна, як у магіле". Я быў уражлівым дзіцём. Вельмі. І з уяўленнем, настолькі развітым, што адчуваў на скуры пустэчу магілы, пасля якой няма нічога — поўная пустка, дзе валадарыць холад, падобны да таго, якім патыхаў белы касцёл. Зразумела, мяне там цікавілі зусім іншыя рэчы. Услухоўваючыся ў поўныя хараства харальныя прэлюдыі Баха, якія падалі на галовы вернікаў згары і сеялі ўнутраны голас, якому няма падобных, які абяцае чалавеку вячыстае суцяшэнне, я сузіраў рыштунак касцёлу. Копія статуі Берніні "Экстаз святой Тэрэзы", якая сэксуальна вывіваецца пад промнямі святла, што зыходзяць ад Святога Духу, статуя, што стаяла па правым баку касцёла, не выклікала ў мяне ніякіх эмоцыяў. Над алтаром вісеў вялізны згустак ласкі, Укрыжаваны: ён тады здаваўся мне ідэалам мужчынскага хараства. Цалкам верагодна, што цудоўны Езус не цярэў, а проста заснуў на крыжы і, пакінуўшы нам сузіраць свежасць і красу сваіх моцных рамянаў, якія вытрымалі вагу вялізнага крыжа. І тады ж запомніліся яго перапоўненыя хараством стопы, кожная жыла якіх пульсавала жыццём, і вочы маладога святара, што з жарсцю і ўшанаваннем адорваў іх штопятніцы.

Праваслаўныя святары ў катэдры ля нашай хаты не былі маладыя, яны нічога не адорвалі. Хадзілі са сваімі вялікімі жыватамі і кадзілі налева і направа званкімі срэбнымі кадзідламі. Іх атачалі старухі, якія відавочна перабольшвалі з цалаваннем папоўскіх рук.

Гарбачоўская перабудова вызваліла савецкае насельніцтва ад паралізавальнага страху санкцыяў нават за адзінае наведванне царквы ці сінагогі. Уражвальнае, пампезнае святкаванне ў 1988 годзе тысячагоддзя хросту Русі адбывалася пры падтрымцы з боку ўладаў і камуністычнай партыі (sic!), якія спадзяваліся, што святары дапамогуць зацугляць незадавальненне народу эканамічнай сітуацыяй і мізэрнасцю палітычных правоў, — улады раптам узнялі аблічча Царквы з руінаў, Царквы, якая была зганьбаваная на працягу сямідзесяці гадоў.

Майскім цёплым днём я быў урачыста прыняты — як і ўсе мае аднакласнікі — у піянерскую арганізацыю: на шыю мне павязалі чырвоны гальштук, а на марынарку прышпілілі значок з зоркаю. На зваротным шляху з цырымоніі, якая прайшла была на магіле Невядомага жаўнера у парку імя Шаўчэнкі, я вырашыў наведаць катэдру ля дома: некалькімі днямі раней я пачуў, што з нагоды рэлігійнага свята там будзе спяваць хор тэатра оперы

і балета, з цудоўнымі салістамі, і што спяваць яны будуць літургічную музыку Рахманінава і Чайкоўскага. І сапраўды, калі трамвай, у якім я з мамай ехаў дамоў, наблізіўся да сабору, я ўбачыў каляровы натоўп — пераважна кабеты з кветкамі ў напрацаваных руках. Натоўп патанаў у моцных, глыбокіх і дзіўных гуках харавога спеву: здавалася, працягні руку — і дакранешся да нябёсаў. Вядомая прымаўка слухна сцвярджае, што кабеты і музыкі кахаюць вушамі, — а я ж таксама музыка. Я ўвайшоў у перамовы з мамай, якая, на сваё незадавальненне, бачыла, што я заглядваюся жарлівымі вачыма ў бок катэдры. На апагеі гэтых перамоваў, калі мы ўжо ішлі вуліцаю Савецкай Арміі, яна выкарыстала апошні моцны аргумент, каб не дазволіць мне ўвайсці ў той сціснуты натоўп. Яна не магла стрываць нават самой ідэі апынуцца ў даўкім натоўпе, паміж жыватамі папоў і старухамі, што цалуюць іконы (лічыла гэта антыгігіенічнай прымхаю). Мяне не цікавілі старухі і папы, яны былі непазбежным злом на шляху да харавога раю. Мама ўзмацніла аргументацыю: "Сёння цябе прынялі ў піянерскую арганізацыю імя Леніна. Ты носіш чырвоны галыштук ягонай партыі. І як табе Sobіла падумаць пра візіт у царкву?". А слова "царква" ў ейных вуснах, вуснах цалкавітай атэісткі, для якой чужы быў любы рэлігійны сентымент, гучала, як штосьці брыдкае. Я яшчэ не разбіраўся ў буйнакаліберных палітычных пытаннях, і паміж музыкай і Леніным выбіраў музыку. Запытаў: "І ў гэтым уся праблема?"

Няма бяды". Адным рухам сарваў з шыі гальштук, імгненнем пазней ён разам з ленінскай зорачкай з марынаркі ўжо знаходзіўся ў кішэні портак. Маме давялося капітуляваць перад такім эфектным жэстам. Я зайшоў у сабор і растварыўся ў мужчынскіх тэнаровых галасах, якія, быццам сірэны з Адысеі, заблытвалі ў мярэжы тых, хто плыве па бурлівым моры музыкі.

Мне тады было дзесяць. У Вялікую суботу я ўбачыў адну бабульку, якая спяшалася са сваёй "пасхай" (кулічом) у катэдру (тая — упершыню за многія гады — працягла біла ў званы: адсвяткаваўшы тысячагоддзе хросту, улады ўжо не перашкаджалі царкве, нават самі пачалі браць удзел у літургіях на буйнейшыя святы). Я, гэтакі цікаўны хлопчык, падышоў да бабулькі і спытаўся, навошта яна нясе торт у царкву. Яе адказ быў лаканічны і просты: "А скуль жа мне знаць?" На працягу ўсіх гэтых гадоў я ўпэўніўся ў факце, што такія самы адказ дае большасць духоўных аўтарытэтаў на большасць экзістэнцыяльных пытанняў. Але яна да таго ж выпаліла: "А чаму гэта жыве хоча ведаць гэтакія рэчы?". А я быў больш за сярэдняе развітым дзіцём, любіў чытаць і адразу знайшоў адказ: "Але ж і Езус быў жывым!". Я думаў, што гэта непераможны аргумент... І адразу ж пачуў, што гэта ўсё лухта, што Езус быў славянінам і ў Палестыну ён трапіў памылкова. Ось так. Бялявы прыгожы вобраз Хрыста на іконах вельмі аддалены ад семіцкага прататыпу, крыўднага для цудоўнага Езуса ў ягоным візантый-

Уязная Віза

скім абліччы. Але гэта не перашкаджала мне наведваць польскі касцёл, не зважаючы на пратэсты маці, і глядзець там на ксяндза, які горача і ўзнёсла абдымае несамавітыя ступакі рымскага Езуса.

Улетку двухтысячнага года, праз дзевяць гадоў пасля ад'езду, я на месяц вярнуўся ў свой горад. Прыехаў я ў Адэсу па розных дробных справах, якія мусіў завершыць, але сапраўдная прычына была іншая, дарма што не адразу мог сам яе дакладна вызначыць. Што думае чалавек, які прыязджае ў горад свайго дзяцінства праз амаль дзесяцігоддзе пасля таго, як сувязь з ім была парваная? Можа, гэтае дзяцінства растружылася, як Савецкі Саюз, і дробныя кавалкі яго ўсё яшчэ плаваюць недзе на паверхні, як узламаны лёд на возеры? Зусім нечакана я мусіў акунуцца зноўку ў месца, дзе я нарадзіўся, адкрываючы яго нанова, але ўсё ж стоячы быццам збоку, як той, хто зрабіў выбар без магчымасці выбару. І глядзець на мой горад, у якім я ведаў кожны камень, горад, які на працягу дзевяці гадоў не палічыў патрэбным паклікаць мяне і жыў сваім жыццём без мяне. Цяпер прыйшоў час сказаць крокамі ўласных ног тое, што мы абодва перажылі. Вымераць час. Збіраць аскепкі.

Цэлымі днямі я хадзіў і ездзіў па знаёмым горадзе, знаёмым да вырывання жылаў і крачання зімовых варонаў, я ступаў па камянях, якія відавочна ўжо перасталі быць маімі. Шукаў выпсы свайго дзяцінства. Але з большасці гэтых месцаў мне ў твар глядзеў іншы горад: іншая плынь машынаў, іншыя віды з вокнаў, іншыя шыльды. Я наўмысна не прыехаў адразу ў стары дом на Чалюскінцаў, як чалавек, які баіцца ўбачыць сваё першае каханне праз многія гады расстання. Пачаў я з лёгкага і пераходзіў да цяжэйшага, хадзіў уздоўж і ўпоперак Дэрыбасаўскай, якую гвалтаўнік-капіталізм ператварыў у меркантильны праменад. Але там можна яшчэ ўбачыць мілую савецкую мінуўшчыну: адрамантаваныя адно фасады вялікіх гандлёвых аб'ектаў, астатнія ж фасады захавалі цудоўную закінутасць, якую я ведаў змалку. Над вуліцай на вялікіх сталых круках вісеў вялізны аранжавы транспарант з украінскім надпісам "Любіть свою Вкраїну!" і малым дзяржаўным гербам, Трызубам. Адэса, якая здаўна жыла ў асобным унікальным грамадска-культурным клімаце, дагэтуль сумнявалася наконт сваёй дзяржаўнай прыналежнасці, і вось цэнтральныя ўлады з Кіева нагадалі ёй, каб не забывалася свайго месца. Маладая ўкраінская дзяржава, падобна да ізраільскай, патрабуе ад сваіх грамадзянаў доказаў адданасці, любові і пашаны, завешваючы вуліцы патрыятычнымі плакатамі, поўнымі абяцанняў і заклікаў. Гарадская Рада, усе мары якой з часоў падзення савецкай улады і аб-

вяшчэння незалежнасці былі скіраваныя на прыцягненне капіталу, сама ўклала шмат грошай у касметычны рамонт будынкаў на галоўных вуліцах, каб прывабіць натоўпы турыстаў. У кавярнях з каларовымі парасонікамі (кава за дзве з паловай грыўні — за паўдаляра) і з вітрынамі, што патыхаюць глабалістычнай стэрыльнасцю, шмат турыстаў — нямецкіх "кампутарных хлопчыкаў" і польскіх "заплечнікаўцаў", што заехалі танна падыхаць паветрам "Усходу", які канае ў сваёй сентыментальнай прыгажосці. Брукоўка галандскага кшталту, з камянёў ізраільскага вырабу, — і, як бывае ў самім Ізраілі, магутныя карані двухсотгадовых дубоў трушчаць гэты брук, утвараючы прыгожыя калюжыны, выпачкі адэскай нармальнасці сярод капіталістычна-турыстычнага ззяння. Калі вы на хвіліначку збочваеце ад галоўных праспектаў у першую ж выпадковую вулку — паўсюль бачныя калюжыны, якія я ведаю змалку, бо і ў савецкія часы не надта добра фінансаваліся рамонтныя працы на дарогах і трапуарах. Як і раней, трэба мець добрую спартовую падрыхтоўку, каб пераскокваць тыя калюжыны і не замачыць, калі не зламіць, сабе ногі.

Я паварочваю на былую вуліцу Савецкай Арміі, цяпер вуліцу Перамянення (Прэабражэнскую). Бялявы Хрыстос зноў упэўнена ўвайшоў у жыццё вуліцы, як гэта і было перад сацыялістычнай рэвалюцыяй. Я шпарка крочу па знаёмым бруку ад пякарні, у якой мы куплялі тоўстыя і цяжкія боханы хлеба — цяпер там выстаўленыя ў строгім парадку,

каб прывабіць разборлівага пакупніка, свежыя булчкі, — да кнігарні "Букініст", дзе я ў дзяцінстве гадзінамі гартаў старыя кнігі: прадавачкі заўжды дазвалялі цудоўнаму хлапчаныці рабіць гэта, бо паважалі маю зацікаўленасць гісторыяй. Кнігарня ўсё яшчэ стаіць там, дзе стаяла, але цяпер яна апоўдні пустая. Мажліва, старыя калюжныны і катэдра — гэта і ёсць усё, што засталася ад майго дзяцінства, якое не адлюстроўваецца ў рэкламных шыльдах, што прыхоўваюць аблезлыя мury будынкаў, і ў шыкоўных вітрынах буцікоў, якія паўсталі на былым месцы савецкіх харчовых і прамысловых крамаў, зачыненых на пачатку дзевяностых гадоў. Я зазіраю ў кінатэатр "Зірка" — у пустым памяшканні касы, як знак канца эпохі, стаіць прыгнятальная цішыня. Прыгадваю натоўп дзяцей, якія спрабуюць трапіць на амерыканскі фільм з абмежаваным доступам — ад шаснаццаці гадоў. Кантралёрка жыла ў тым самым квартале, ведала большасць дзяцей і з маладзейшых пускала адно тых, каму сімпатызавала. Пры канцы васьмідзясятых гадоў, у выніку паляпшэння стасункаў з ЗША, савецкія кінатэатры былі затоплены амерыканскай прадукцыяй чацвёртага шэрагу. Фільмы з Чакам Норысам і Джэкі Чанам пракручваліся па даступнай кожнаму цане, трыццаць капеек за білет, і вабілі публіку, найперш дзіцячую, што прагнула паглядзець на крываваыя бойкі і бурлівы сэкс (што да апошняга, то чаканні не спраўджваліся). Каб прадухіліць затапленне айчынных кінатэатраў таннай амерыкан-

скай прадукцыяй, абкам партыі пастанавіў абмежаваць гэтыя сеансы да двух разоў на дзень, а першай і чацвёртай пасля поўдня, іншыя гадзіны былі занятыя савецкім кіно і, зрэдку, французскім. Прынамсі, кінатэатр у нашым квартале не пуставаў ніколі. А цяпер абмежавання паказаў няма — і, мабыць, кінатэатру майго дзяцінства наканавана ператварыцца ў чарговы гандлёвы цэнтр ці ў казіно.

Мае непаслухмяныя ногі, урэшце, паварочваюць — на другі тыдзень ад прыезду — на вуліцу, дзе можна будзе зазірнуць у вочы майму дзяцінству. Адчуўся знаёмы тэмп хады сярод калюжынаў на бруку, які памятае яшчэ фурманкі дзевятнаццатага стагоддзя. Тут я калісьці шмат разоў тэатральна падаў, атрымліваючы глыбокія драпіны на каленнях і праліваючы шчырае мора слёзаў, якімі могуць плакаць адно дзеці. Тут я ўпершыню ўбачыў красаванне акацыяў, якія тады закрывалі ценем палову вуліцы, — сёння ад іх не засталася ані згадкі.

Асцярожнымі крокамі я працягваю рухацца. Вось я ўжо амаль на рагу вуліцы Тыраспальскай, за днямі майго дзяцінства вуліцы 1905 года. Трамвайныя рэйкі ўсё яшчэ існуюць, і вагончыкі той самай Другой лініі, мінаючы мяне, трасуць каменне з мягкім, прыемным гукам. Блізкасць трамвайных лініяў агучвала ўсё маё дзяцінства. Вось я ўжо стаю перад брамай дому 39 на вуліцы Чалюскінцаў, цяперашняй Кавальскай. Вялізныя чыгунныя вароты ўжо вынятыя з петляў. Заглядаем усярэдзіну — старая машына суседа знізу, якая была прыпаркаваная

на панадворку, не зважаючы на пратэсты дамкаму, засталася на сваім месцы. Маўклівы іржавы помнік маразму. Паштовыя скрыні леваруч, якія перажылі некалькі вандальскіх нападаў яшчэ за часам Савецкага Саюза, не вытрымалі ўкраінскай незалежнасці: ад іх засталіся адно іржавыя напаўадарваныя асновы. Я заходжу ў браму і гляджу з панадворку ўгору, у бок вокнаў на трэцім паверсе: драўляныя аканіцы зачыненыя, гаўбец пусты. Я не асмеліўся падняцца ў старую кватэру. Мне проста неставала сілаў у мой першы прыезд. Я абраў іншую тактыку: кватэра майго сябра з дзяцінства Родзіка месціцца на трэцім паверсе другога крыла, і вокны яе глядзяць акурат на нашыя вокны. Я вырашыў падняцца да яго без усялякіх папярэджанняў. Я не бачыў яго з дня ад'езду, і мы не падтрымлівалі сувязі. Павольна і асцярожна я падымаюся па мармуровых, шырокіх сходах на трэці паверх, слухаючы рыпенне абутку, стаю колькі імгненняў перад магутнымі дзвярыма і пачынаю званіць. Праз некалькі хвілінаў чую шорганне і гук адмыканага замку.

Адчыніў добра складзены мужчына-брунет, пэўны час ён глядзіць на мяне са здзіўленнем. Апрануты ён адно ў майткі і выйшаў на пляцоўку босы, дарма што ўжо была адзінаццатая перад поўднем. Было відаць, што я абудзіў яго пасля бяссоннай начы. Падсвядомасць эмігранта-выгнанніка, які вяртаецца да сяброў дзяцінства, пакуль яшчэ поўніцца вобразамі мінулага часу, і розніца з цяпершчынай б'е нас у твар. Удар быў на карысць

сябра, несумнеўна: перада мной стаяў дасканалы прыгажун і глядзеў на мяне зялёнымі вачыма. Я сказаў толькі: "Не пазнаеш?" — а ён пачаў праціраць вочы. Зноўку. Стаяў і не даваў веры: "Борык?" "Ён і ніхто іншы", — адказаў я і, зусім да гэтага не падрыхтаваны, знайшоў сябе глыбока ў абдымку ягоных моцных рук. І адказаў яму адразу ж і ахвоча, узгадаўшы нашы колішнія абдымкі пры розных іншых акалічнасцях.

На рагу Тыраспальскай і Чалюскінцаў стаіць аптэка нумар пяць. Нават напрыканцы савецкай эпохі яна выпраменьвала пах лекаў, якія мяшаліся там фармацэўтамі ўласнаручна. Вялізныя дубовыя шафы з вітрынамі, за якімі стаялі разнастайныя шклянкі і маленькія шалі для ўзважвання лекавых інгрыдыентаў — такімі самымі раней карысталіся ювеліры. Усё гэта ўцягвала наведвальніка ў атмасферу даўнейшых часоў, яшчэ перад Кастрычніцкай рэвалюцыяй. І толькі паўаўтаматычны касавы апарат нагадваў, што мы не знаходзімся ў казачным старадаўнім свеце. Калі я быў малы, уся гісторыя ў маіх вачах падзялялася на той схаваны час, які трэба шукаць па прыхаваных адзнаках, і час пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Савецкі Саюз пакінуў па сабе ў Адэсе вялізны, пакрыты іржой герб СССР на шпілі даху вялікага будынку вакзалу (не было фінансаў зняць) і чырвоныя сцягі ў Дзень Перамогі дзявятага мая: галоўным пераможцам нацызму быў усё-ткі Савецкі Саюз, і нават наймасціты новы гісторык не

змога гэтага абвергнуць — а яшчэ дзе-нідзе заста-ліся паўаўтаматычныя касы, што адчыняюцца з прыемным металічным лязгатам. Пах, мэбля і гук касы ў аптэцы былі ідэнтычныя таму, што я трымаў у памяці, і захацелася на момант затрымаць час, не адпускаць яго, знесці яго з сабой на вуліцы ўжо так змененага гораду, які цураўся цяпер усяго таго, што я ведаў. Нечакана я нібы прызямліўся на выспе дзяцінства, на якой зеляніна не жухне, не распаў-сюдзіліся збuccенне часу і адмаўленне ад яшчэ так блізкай мінуўшчыны. Мінуўшчыны, дзе нядоля жыц-ця яшчэ была звонку, у будучыні, дзе яшчэ не пра-мінуў час, якога нельга вярнуць. Я паглядзеў на ап-тэкарку — гэта была тая самая жанчына, якую я ве-даў у дзяцінстве. Яна таксама паглядзела на мяне з цікаўнасцю, быццам спрабуючы нешта ўзгадаць. Я купіў нейкую дробязь і выйшаў на поўную народную вуліцу. Пачуў там прыемныя, рытмічныя гукі трам-вая і зразумеў, што цуд не скончыўся. Насуперак папярэдняй праграме (я мусіў павярнуць направа на вуліцу Тыраспальскую) павярнуў налева і борз-да-борзда ногі неслі мяне ў так вядомым кірунку, я несвядома, заварожана рухаўся ў бок старога на-шага адраса, з нейкаю дзіўнай упэўненасцю, што нехта мяне там яшчэ чакае. І ў тое кароткае імгнен-не мае ногі нібы зноў сталіся нагамі дзіцяці, якое на хвілінку зайшло ў аптэку на цеснай ад акацыяў вуліцы, каб купіць там нешта на матчыную просьбу. Цуд быў поўны, круглы, заліты сонцам, і я без са-рамлівасці разгаласіўся. Калісьці, будучы дванац-

цацігадовым дзіцём, я не плакаў, бачучы вуліцы майго гораду, што аддаляліся за вакном цягніка, хоць тады ўсе былі ўпэўненыя, што гэта назаўжды, што савецкая імперыя ніколі не дазволіць яшчэ адной сустрэчы нікому з тых, хто выязджае, і ніхто не мог яшчэ ведаць, што савецкая імперыя неўзабаве сканае хуткаю смерцю і нават амаль без галашэнняў вакол яе смяротнага ложку. Тады вакол мяне ў вагоне, поўным людзей і рэчаў, стаялі сілуэты, набрынялыя плачам, яны глядзелі на тых, хто душыўся слязмі па той бок вокнаў, на пероне, нібы ўсе яны сустрэліся на ўласным пахаванні. Я разумеў той плач, я таксама думаў пра значэнне словаў "ніколі больш", "назаўжды", "навекі", і быў гатовы заплакаць адно ад віду слёзаў і болю ўсіх гэтых людзей — а плач узмацніўся, калі цягнік крануўся з месца — толькі тады слова "вечнасць" у галаве дваццацігадовага дзіцяці не звязвалася аўтаматычна са смерцю, з абмежаваннем чалавечага часу, з днямі, якія пераходзяць у тыдні і месяцы, і не звязвалася з фактам, што ў жыцця няма тэлефону абслугі кліентаў, па якім можна было б паскардзіцца і атрымаць назад свае грошы і высілки, таму што, як казаў наш сусед — ён курыў без перапынку, — жыццё спажывае плату цалкам, нават калі пастаўкі тавару няма.

Бацька ажаніўся рана. Паводле ўсіх сведчанняў, ягоная дачка ад першага шлюбу, Тамара, нарадзілася, калі яму было васьмнаццаць. Я цьмяна памятаю яе па некалькіх візітах да нас — мы не падтрымліваем кантактаў, і, праўду кажучы, не думаю, што сёння яна жыве ва Украіне. Мажліва, у Вугоршчыне ці ў Нямецчыне.

Як і шмат хто з ягонага пакалення, бацька шукаў неабмежаванай свабоды — такой, якая, калі не скасавала б вышэйшай улады, што безапеляцыйна сядзіць угары, то, прынамсі, аслабіла б бацькоўскую ўладу. Тую дробязь свабоды, якую можна было выхапіць з рук ягонай маці, ён дасягнуў толькі дзякуючы жаніцьбе. Нарадзілася дачка, але ён працягваў завіхацца ў спяным коле сяброў, у гуртку якіх і пазнаёміўся праз некалькі гадоў з маёй мамай. Ягонья аднагодкі разумелі адно аднаго без словаў, не былі абавязаныя нікому нічога і часта, як мой бацька, ігнаравалі факт жаніцьбы.

Таму зусім не дзіўна, што першы шлюб, які дзейнічаў хіба паміж сяброўскімі сустрэчамі, не

вытрымаў. Маладая жонка не была задаволеная такімі адносінамі, і ўсё скончылася гэтаксама хутка, як пачалося: вялікая свабода мае сваю цану.

Мабыць, бацька вельмі яскрава заўважаў усё, што адбывалася за ягоным часам у грамадстве: гора і расчараванне ваеннага пакалення, для якога так і не надышло вызваленне ад сталінісцкай сістэмы, нястачы і цяжкасці жыцця пад вэлюмам саладжавай паказухі, марныя заробкі за кваліфікаваную працу. Юнацкі максіmalізм падштурхнуў майго бацьку адмовіцца ад вышэйшай адукацыі, дарма што сярэдняю школу ён скончыў з выдатнымі адзнакамі і было відаць, што ён вельмі таленавіты. Яму здавалася тады, што аднагодкі таксама не турбуюцца пра будучыню і прымаюць кожны новы дзень, быццам той з'яўляецца апошнім. Таму ягоная фінансавая сітуацыя змянялася з поўнай нэнды — у гэтыя перыяды ён карыстаўся гасціннасцю сваёй маці, якая выкарыстоўвала сітуацыю для татальнага кантралявання ягонага жыцця, — да багацця, якое кідаў на вецер. Апроч таго, што ён быў фатографам з Божай ласкі, усё, чаго ён кранаўся, прымала яскравыя і глыбокія кшталты, поўныя сэнсу. Ягоны талент ззяў таксама ў апрацоўчых работах і ў мазаіках, якія ён склаў у некалькіх найбагацейшых дамах Адэсы. І ён мог нашмат больш. Мог і рабіў. Рэстаўрацыя антыкварнай мэблі, цяслярства, жывапіс...

Таму ягоная сям'я (нават калі ён быў жанаты з маёй мамай) не дзівілася таму, што час ад часу

ён вяртаўся вечарамі дахаты, трымаючы ў руках астранамічную суму, напрыклад, у тысячу пяцьсот рублёў — зарабіўшы за тыдзень гадавую зарплату інжынера. Але бацька любіў прыгожае жыццё і заўжды, да апошняга дня, заставаўся вясёлым гулякам, бо Адэса, савецкі горад з квітнеючым "ценявым бізнесам", лёгка давала магчымасць кінуць на вецер за адну ноч усе грошы...

Бацька быў чалавекам шырокіх жэстаў: пасля некалькіх месяцаў знаёмства з мамай ён прыехаў да яе на матацыкле з букетам чырвоных ружаў "неверагодных памераў", як кажа мая маці, вельмі галантна пакланіўся маёй бабулі Таццяне і сказаў, што прыехаў забраць назаўжды ейную дачку Геню. "О, малады чалавеку, гэта вы мусіце спытацца ў Гені". Мама ж маўкліва ўсміхнулася і таго ж дня перабралася да яго. Мабыць, нельга было не скарыцца: ён вельмі цешыў маці, быў жывой энцыклапедыяй, глыбока ведаў і любіў літаратуру і быў цудоўным суразмоўцам. А хто б не скарыўся перад чытаннем на памяць цэлых старонак паэзіі ці прозы? Але ягонае абаяльнасць была часам небяспечнаю: калі бабуля Таня збіралася паехаць на Урал, да дзядулі Лазара, каб падаць там дакументы на пенсію, у дзень ад'езду ён так зачмурыў ёй галаву жартамі і дасціпнымі гісторыямі, што давёў яе да слёз ад смеху і яна ў такім вясёлым гуморы забылася ўзяць з сабою звыклыя лекі (яна хварэла на сэрца), і калі праз адзінаццаць дзён яе напаткаў інфаркт — неабходных лекаў пры ёй не апынулася.

Уязная Віза

І таго ж дня, 13 красавіка 1976 года, яна памерла ў
веку пяцідзесяці чатырох гадоў.

Маючы адно паўтара гады ад нараджэння, я ўжо чапляўся да маці, каб яна чытала мне ўголас апавяданні, вершы і казкі — усё, што трапіцца пад руку. Калі я наблізіўся да трохгадовага веку, яе цярплівасці прыйшоў крэс, яна купіла мне кубікі з алфавітам, дошку і крэйду, і ўжо праз некалькі дзён я пачаў свой шлях да чытання, якое неўзабаве апанавала мяне без рэшты. Першае слова, якое я напісаў на дошцы, левай рукою і ў адваротным кірунку, справа налева (мама патлумачыла гэта "жыдоўскімі генамі"), было слова "Лондан". І хто сказаў, што касмапаліты знішчаныя? З пачаткам майго чытання мама, нарэшце, была вызвалена ад упеклівых просьбаў пачытаць уголас, а я босым пралез у гушчар сусветнай літаратуры.

Другая мая дзіцячая жарсць — астраномія. Я ведаў на памяць (да майго сораму, сёння ў мяне пра гэта няма ніякага паняцця, памяць сцёртая) дакладную адлегласць паміж Зямлёй і Месяцам. Праграмы прафесара Капіцы пра астраномію, што трансля-

валіся па тэлебачанні, зачароўвалі мяне і здаваліся мне праўдаю ў апошняй інстанцыі. Калі нас наведвалі госці — збольшага, маміны сяброўкі, — я таямнічым голасам цытаваў матэматычныя дадзеныя пра тую ці іншую адлегласць, што-нішто пра самотнасць планет, якія плаваюць па бязмежных абшарах космасу (страшэнна рамантычна, не?), і прыводзіў усю прысутную грамаду ў захапленне. Бо дзіця, што займаецца такімі рэчамі ў такім веку, сапраўды незвычайнае, тым больш калі яно ведае, хто такі прафесар Капіца, і той факт, што ягоны бацька — нобелеўскі лаўрэат па фізіцы. Астраномія, неверагодныя адлегласці, рух нябесных целаў і бязмежныя касмічныя прасторы, якія нельга апісаць, пытанне часу, побач з якім чалавечае жыццё выглядае, як нуль, — усё гэта вельмі вабіла мяне, бо тады я яшчэ не мог зразумець, тады я сабе яшчэ не ўяўляў, што па самоту неабавязкова лётаць у космас.

І трэцяя жарсць, вынікам якой стануць шматлікія прыгоды і душэўныя раны, — мужчыны.

Я не памятаю, калі дакладна, але, здаецца, у чатыры гады — так, павінна быць у чатыры — праз смерць Брэжнева я спазнаў гэтую жарсць, якая спадарожнічала мне нашмат даўжэй, чым успамін пра раскошныя хаўтуры, што трансляваліся па тэлебачанні. Дзявятага лістапада памёр Брэжнеў. Таго ж дня, яшчэ перад афіцыйным паведамленнем пра смерць кіраўніка дзяржавы, ягоны скон пераблытаў праграмы перадачаў на ўсіх каналах дзяржаўнага тэлебачання СССР. Усе яны як адзін звяр-

нуліся да класікі расійскай і еўрапейскай культуры, а ў першую чаргу — да шматгадзіннай трансляцыі балета, і аж дагэтуль у зборнай свядомасці ўсіх былых савецкіх абшараў трансляцыя балета значыць смерць некага зверху або спробу дзяржаўнага перавароту. І вось, Леанід Ілліч несвядома падарыў сваёй смерцю ўсім аматарам класічнай музыкі і балета незвычайна ўзрушальнае задавальненне. Я, чые вушы з абсалютным слыхам былі заўжды наладжаныя на музыку, проста прыліп да экрану. Там, у цемры неабсяжнай сцэны маскоўскага Вялікага тэатру, за аркестровай ямай танчыў неапісальна прыгожы артыст, які ўсхваляваў мяне нашмат больш, чым усе спробы ягонай партнёркі ў пуантах і балетнай спадніцы дапоўніць ягоныя рухі. Эстэтычнае задавальненне ад ейных спробаў узляцець над сцэнай было нічым у параўнанні з узнёслымі рухамі мужчынскага цела. І цяпер я ведаў, што такім я не толькі хачу стаць, але і побач з такім хачу быць.

Трэцяга дня было пахаванне. Улада не адмовілася ад ніводнай магчымай кроплі раскошы і яркасці відовішча. Прыцемак імперыі, калі і паказаўся тады, быў яшчэ пёркавым воблачкам, што плыло ўдалечыні, ніхто тады сабе не ўяўляў, што гэта і ёсць надыход адвячорка. Слёзы калгасніцаў, схіленыя долу ад вялікай журбы вочы рабочых, ітэлігенцыя, што шалела, спрабуючы растлумачыць аграменнасць страты і з пункту гледжання культуры. На экране з'явіліся ордэны дзяржаўнага нябожчыка на дэкаратыўных чырвоных падушачках, са-

старэлыя генералы і міністры вакол велічнай труны, якую неслі афіцэры да жалобнай лаветы. Было шмат музыкі: пахаванне пачыналася пад жалобны марш з Трэцяй ("Гераічнай") сімфоніі Бетховена, працягвалася пад жалобны марш з Сёмай яго сімфоніі, заканчвалася пад жалобны марш з Другой санаты для фартэпіяна Шапена.

Уражанне было фантастычнае.

І ўвечары, калі маці папрасіла мяне сабраць раскіданыя па пакоі цацкі, я вырашыў "правесці іх у апошнюю дарогу" ў іхнюю скрыню, гучна напываючы жалобныя маршы, якія пачуў таго дня. Мама глядзела на мяне з шырока расплюшчанымі ад здзіўлення вачыма з трывогаю аб маім душэўным здароўі.

На працягу наступных некалькі гадоў падобныя падзеі паўтарацца яшчэ двойчы: хваравітыя Андрэпаў і Чарненка памерлі адзін па другім на працягу двух з паловаю гадоў, адкрыўшы шлях да ўлады жваваму Гарбачову. Традыцыя раскошных хаўтураў у Савецкім Саюзе перапынілася ажно да смерці Ельцына — хаўтураў, якія нагадвалі ўрачыстае апусканне заслоны. І ў наступных жалобных трансляцыях найбольшае ўражанне на мяне рабілі танцы балета перад хаўтурамі і афіцэры, якія пагруквалі абцасамі па бруку Чырвонай плошчы каля традыцыйнай чырвонай труны, але я больш не хаваў цацак, напываючы жалобныя маршы, а ўсё, што звязана з танцорамі і вайскоўцамі, пакінуў сабе глыбока ў сэрцы.

Адэса адбілася ў маёй памяці, як горад жывёльнай прагі жыцця — а можа, гэта была прага пазнання, што адолела столькі перашкодаў: у пяцігадовым веку бездапаможныя ногі ішлі толькі пры вялікім высілку, да страты прытомнасці ад болю. Прагненне ведаў дапамагала адолець небяспечнае запаленне лёгкіх і мноства бронхітаў, што былі прычынай безлічы пропускаў школы і неўтаймоўнага чытання, бо кожны дзень, у які мяне не было ў школе, быў цалкам прысвечаны кнігам. А можа быць, прага пазнання — гэта і ёсць прагненне жыцця? Дзіцяткам я карыстаўся з кожнай магчымасці чытаць, рухацца і выжываць. Сёння гэтае жаданне не такое ўжо яснае для мяне і даволі дзіўнае ў маіх вачах.

Хадзіў я з неверагоднымі высілкамі, афіцыйная медыцына была бездапаможная. Хада карала мяне незлічонаю колькасцю падзенняў дома і на вуліцы. Вельмі хутка я вывучыў тэхніку падзення: як расслабляць цела падчас "палёту" і прымаць удар на рукі. Рукі былі пакрытыя крывавай каростай, што не

паддавалася лячэнню. Таксама і калені нагадвалі баявыя раны з мноствам крываваых сцёкаў. Тым не менш я не кінуў спробаў дагнаць маіх сяброў з панадворку — спрабаваў гуляць у футбол, але мяч драматычна заўжды ляцеў у непрадказальны бок. Сябры шчаслівага дзяцінства заўважылі маштаб майго гора і прызначылі мяне на ганаровае — якое толькі ў снах снілася — месца суддзі, дарма што тады, як і цяпер, я зусім не цяміў ў суджэнні футбалу: мае рашэнні былі заснаваныя на бессаромным карумпаваным фаварытызме, які прыняты сярод дзяцей больш, чым падазрае хто-колечы з дарослых.

Калі я падаў на шпацырах з маёй маці, я паводзіў сябе як распешчанае дзіцятка. Я не ўставаў, а ўсчынаў шалёную сцэну плачу, якая прымушала суседзяў вызіраць з вокнаў і называць маю маці, якая працягвала ісці далей, "фашысцкай жыдоўкай": "Гляньце, яна не дапамагае дзіцяці!". Тады я быў гатовы далучыцца да такога погляду, і нават дагэтуль я живу з той самай надзеяй, што яна вернецца і дапаможа мне ўстаць.

Але яна не вярталася. Ніколі. Не дапамагала мне ўстаць. Калі я працягваў раўсці, седзячы сярод вуліцы з разбітымі каленямі і рукамі ў пылу і крыві, яна казалла мне цвёрдым тонам, здалёк: "Табе трэба адмысловае запрашэнне, каб устаць? Калі ты сабе не дапаможаш, ніхто табе не дапаможа. Людзі самі ўстаюць і працягваюць ісці далей". Я поўз да бліжэйшага пункту апоры — вулічнага ліхтара, дарожнага знака або шыльды аб'яваў — падцягваўся рукамі і

ўставаў. Крочыў далей, паказваючы свету баявыя раны і несправядлівасць — як я тады думаў — уласнай маткі, якая не дапамагала мне ўстаць.

Сакавітыя рускія і ўкраінскія праклёны я вывучыў у раннім маленстве, бо той, хто нарадзіўся ў Адэсе, жыў і гуляўся на яе панадворках, вывучваў гэтыя тонкія матэрыі з лёгкасцю, разам з мешанінаю прымхаў, забабонаў і дзіцячых прыдумаў. Мая схільнасць карыстацца гэтаю таемнай мовай, якая зусім не была разлічаная на дзіцячыя вушы, адкрылася ў веку сямі гадоў, падчас апошняга за жыцця дзядулі Лазара нашага прыезду да яго на Урал. Кожная такая паездка, аднойчы ці двойчы штогод, цешыла мяне да страты прытомнасці. Выезд з Адэсы, які рыхтаваўся колькі дзён, падарожжа цягніком праз вялізныя тэрыторыі, прыпынак у Маскве, а яшчэ і палёт — гэта былі падзеі найвышэйшай вартасці, доказ велічы неабсяжнай радзімы, магчымасць убачыць зменлівы свет праз шыбы ў імклівым цягніку.

Мой дзядуля, які рана выйшаў на пенсію, часту сядаў дома ля акна і штосьці чытаў, гледзячы на люблага ўнука, што гуляўся на панадворку, і калі той падаў, у гэтым не было нічога надзвычайнага, бо мама ўжо папярэдзіла: "Калі ўпадзе, хай падымаецца сам". Аднойчы на лавах побач сядзеў гурток з чатырох бабулек, якія ўжо паспелі пагаманіць пра сёе-тое ды з вялікім смакам папляткарыць пра ўсіх суседзяў. Мілыя старыя пачулі глухі гук падзення, зірнулі ў той бок, убачылі

дзіцёнка, што ўпаў, і, пацокаўшы языкамі, працягнулі плесці чарговыя метры плёткавых карункаў, а праз пэўны момант пачулі: "І як?". Усе ўважліва напружылі позірк, а мой дзед наставіў вушы. "І як, старыя курвы?! Хіба не бачыце, што чалавек упаў і трэба дапамагчы?" Бабулькі знямелі ад шоку, затым выбухнулі рогатам, узняліся самі ды дапамаглі мне падняцца пад распачныя енкі па-польску майго дзеда, які схопіўся рукамі за галаву: „Szląg mnie trafi! Krew mnie zaleje!" .

Падчас таго ж самага побыту, калі ён ужо трохі ачуняў быў ад неверагоднай грубасці ўнука, ён працягнуў спробы навучыць мяне чытаць таксама на ідыш, як раней навучыў мудрагелістаму польскаму чытанню.

Польская мова ішла добра. Дарма што мая маці выкарыстоўвала яе як таемную падчас размоваў са сваімі сёстрамі, неўзабаве я пачаў разумець усё, што яны кажуць, але працягваў рабіць выгляд дурня. Іўрыцкія літары таксама складаліся сяк-так у лагічную мазаіку, і асцярожныя рухі дзедавых рук, калі той гартаў „דנאלמייא עשייבאס", нагадвалі месчачковы лад навучання мове продкаў, што перадавалася з пакалення ў пакаленне. Напрамак пісьма — справа налева — здаваўся мне вычварэнскім. Я запытаўся: "Што, усе жыды пішуць наадварот?". Дзядуля адказаў: "Не, гэта не наадварот. Гэтага мова патрабуе. Так заведзена". Мне гэта не спадабалася: "Калі ўсе жыды пішуць у адваротным кірунку, я буду адзіным жыдом, што гэтага не робіць". Маё жаданне

быць у абсалютнай меншасці адыграла сваю ролю і тады. Мая адмова працягваць навуку была абсалютнай: правільны кірунак пісьма — злева направа ў рускай, польскай і ўкраінскай мовах — стаяў на маім баку. "Ты сам, дзеду, заўжды казаў, што рашэнні прымаюцца большасцю галасоў". У здзіўленага дзядулі на тым тыдні проста апалі рукі вучыць мяне далей, а потым было ўжо запозна: дзядулю падкасіла заўчасная смерць, а мне засталася толькі шкадаваць аб неатрыманых уроках ідышу.

Цяпер, праз дваццаць гадоў па смерці дзядулі Лазара, я прыгадваю ягоны голас, моцныя рукі, што падымалі мяне ўгору, і твар з усмешкаю, і казытанне ягонымі вусамі — гэтае адчуванне дагэтуль засталася ў мяне на шчоках. Памятаю і тое пытанне, што ён заўжды задаваў, калі апускаў мяне зверху на ногі: "Ты ведаеш, што ты праўдзівы скарб?".

Цяпер я ўжо нікому не магу адказаць на гэтае пытанне. Хіба што ў сне.

Суседзі. Заладаванае, моцнае слова, нават калі вы жывяце ў панэльным шаснаццацікватэрным васьміпавярховіку і нікога там не ведаеце, у тым ліку суседа насупраць. Калі ж вы жывяце ў Адэсе, у доме, у якім, акрамя вас, атабарыліся яшчэ чатырыста чалавек, жыццёвая драма, перамяшаная з фарсам, паўстае перад вамі штогадзіны, год за годам, даўгімі спектаклямі, якія ідуць без уваходных білетаў.

Спектр падзеяў у камунальных кватэрах, цесна ўкамплектаваных, быў проста неабсяжны — здрады, каханне, бескарыслівая шчодрасць, шчырае сяброўства і праўдзівае пачуццё гумару перамешваліся з гвалтам усіх відаў: збітыя кабеты, шалёныя мужыкі, фактычная няроўнасць, якая была прыхаваная пад фальшывай савецкай роўнасцю — гэта пацвердзяць усе, хто здолеў выжыць і там, і ў плавільным катле вольнага рынку, які накрыў іх разам з іхнімі марамі. На сцэне гэтага панадворку, якая вагалася паміж велічнай трагедыяй, камедыяй *dell'arte* і танным фарсам, вы не маглі быць старон-

нім назіральнікам — службоўцам, які заканчвае працоўны дзень а пятай пасля поўдня, ані цнатлівым каханкам, які сустракаецца са сваёй любай або ўтаёным геem, — усе ўдзельнічалі ў гэтай п'есе, нават калі іх цягнулі туды за валасы. А той, хто трымаўся ўбаку (напрыклад, мая маці, індывідуалістычная прырода якой супраціўлялася ўсялякай гвалтоўнай калектывізацыі, — гэтая якасць перайшла і да мяне), насіў кляймо чужаніцы, якое часам выклікала смех, а часам — горкія слёзы.

З кватэры на ніжнім паверсе чатырохпад'езднай камяніцы было чуваць на ўсёй гучнасці афіцыйныя шапялявыя галасы з паседжанняў Вярхоўнай Рады — тады ўся краіна, якая прагнула лёсавырашальных пераменаў, была прыкаваная да тэлевізараў з прамовамі партыйцаў. Стары ветэран вайны, які жыў у кватэры на другім крыле, быў амаль глухі і, мабыць, зусім не бянтэжыўся з-за новай моды, якую сам увёў, прыгадаўшы традыцыю вялізных рупараў, што былі развешаныя па горадзе за Сталінам і наводзілі дрыготку на грамадзянаў перадачамі дзяржаўнага радыё ад шостаі раніцы да дванаццатай апоўначы. Гаспадыня суседняй яму кватэры, маладая самотная маці, у якасці стасоўнага адказу на атаку дзяржаўным тэлебачаннем наладзіла калонкі, падлучаныя да магнітафона, на найбольшую гучнасць, і круціла папулярныя песні майго дзяцінства — Газманаў, Агузарава і Лайма Вайкуле — з'яднаўшы ў агідны жур музыку і зарокі калгаснікаў з таго ці іншага "Шляху да камунізму", якія выліваліся з тэлевізара.

Маштабы грамадскай распачы, а потым прагнага "carpe diem", якое неўзабаве завалодала народам, можна было вымераць паводле паводзінаў Таліка Радзецкага — мужчыны каля сарака, з якіх той не працаваў на дзяржаву аніводнага дня. З роду ў род ягоная сям'я займалася трыма галоўнымі рэчамі: ювелірным мастацтвам (у добрыя старыя часы Расійскай імперыі), ашуканствам у падпольных казіно Адэсы і фальшаваннем грошай. Усе ведалі, чым ён займаецца, але, паколькі адэская мафія была заўжды шматлікая і помслівая, усе захоўвалі шматзначнае маўчанне, будучы ўпэўненымі, што і міліцыя харчুецца з яго стала. Талік быў непаўторным маэстрам: карцёжнае ашуканства было даведзенае да віртуознасці, а банкноты падрабляў не прымітыўнымі спосабамі сённяшніх фальшывамакетчыкаў, не з дапамогаю капіявальной тэхнікі, а ручной працай, якая пераўтварала кожную банкноту, што выходзіла з-пад ягоных рук, у твор мастацтва і была гонарам ягонага жыцця.

Але часы змяніліся: грошы, што валадарылі былі і ў першай сацыялістычнай дзяржаве свету, хутка гублялі каштоўнасць — не толькі з-за падзення курсу, але і з-за эканамічнага крызісу. Тавары пазнікалі з крамаў, і нават тыя, у каго былі грашовыя магчымасці, напрыканцы васьмідзясятых былі вымушаныя перайсці да старажытнага натуральнага абмену з цяжкаю думкай, ці былі вартыя працоўных подзвігаў тыя савецкія купюры з партрэтамі правадыра сацыялістычнай рэвалюцыі.

Гэтая сітуацыя не паляпшала настрою Толіка, які, здавалася, быў проста набіты грашыма, у яго ўжо скончыліся ідэі, на што іх выдаткаваць, бо ў харчовых дзяржаўных крамах на паліцах красава-ліся адно бярозавы сок і марская капуста.

Толік штотчасцей заліваў за каўнер, упіваўся да смерці, унутрана пратэстуючы супраць такога абсурду, але паводзіўся мірна. Страшліва п'яны ён прыходзіў на панадворак і заставаўся там нерухо-ма стаяць некалькі гадзінаў, узіраючыся ў таямні-чую кропку недзе паміж ліхтаром і гаўбцом на дру-гім паверсе. Мы, дзеці, што гуляліся на панадворку, прасілі яго пазычыць дзвюхкапейкавую манету, што выконвала функцыю жэтона для грамадскіх тэ-лефонаў. Ён уздыхаў, засоўваў руку ў кішэню па-літо, даставаў адтуль цэлую жменю такіх манетаў і раздаваў іх нам. Мы ведалі, што не трэба адыход-зіць адразу, бо кожная такая раздача заканчвала-ся філасофскай сентэнцыяй пра цяжкое жыццё, у якое мы ўсе трапілі без магчымасці выйсця... І вось неяк, калі я працягнуў руку, каб атрымаць трошкі малых медных манетаў, ён сказаў:

— Ты ведаеш, што?

— Не знаю.

— Ты ведаеш, чаму ў краме нельга больш ку-піць курыцы? — я падумаў трохі і здзівіўся акту-альнасці пытання.

— Няма найменшага паняцця.

— Усё вельмі проста, як рохканне... І не дамеш-вай сюды Езуса, Ён тут ні да чаго. Проста жыды лю-

бяць курыцу. Яны вараць курыны булён. І яны ўжо з'елі ўвесь запас у гэтым горадзе. Дык калі хочаш паесці курыцы, зрабіць гэта можна ў жыдоўскіх дамах.

Сусед, які пачуў гэта са свайго кута, дзе сядзеў гадзінамі, палячы цыгарэту па цыгарэце, сумна пасміхнуўся.

У маім раннім маленстве згуртавалася нашая дваровая хеўра: тры жыды (я і два Сашы), адзін малдаванін (таксама Саша), рускі Родзік і два ўкраінцы (Саша ды Віця). Я быў малодшы на два-тры гады за большасць з іх. Мноства Сашаў тлумачылася модай, якая дасягнула свайго апагею ў пачатку васьмідзясятых гадоў. Гэта была вясёлая хеўра, дзейная, ахвочая на штукі, якая ўсцяж згуртоўвалася наноў, не зважаючы на дзіцячыя крыўды.

З усіх нас найцяжэй жылося Віктару. Ён быў, як той казаў, дзіцём з ключом на шыі: матка ўвесь час завіхалася на працы або ў кампаніі сябровак, бацька — вялікі жах дзіцяці — быў грубым, ліхім таксістам. Менавіта ён і займаўся выхаваннем Віці, скарыстоўваючы сістэму кнуту і перніку: з аднаго боку, дарыў дзесяцірублёвыя паперкі — дужы маёнтак у дзіцячых вачах — за доказы паслухмянасці, а з іншага боку, калі сын быў у чым-небудзь вінаваты, нелітасціва біў скураной папругаю італьянскага вырабу.

І калі паслухмянасць здавалася недастатковай, уся вуліца чула пагоню за Віцем па кватэры, распачныя просьбы злітавацца, а потым роў і выццё. Не аднойчы ён казаў мне: "Добра, што ў цябе няма машака бацькі". "Гэта чаму? У мяне таксама быў". "Вядома, што быў, але цяпер яго няма, і ён не можа лупцаваць цябе папругай". Тады мне здавалася, што гэта лагічная выснова, а сэрца, што сціскалася ад шкадавання, згаджалася без сумневу.

У Віці быў гаўбец, які выходзіў на франтальную частку камяніцы, у бок гаманкой вуліцы. Найцяжэйшае пакаранне, якое я памятаю, ён атрымаў, калі прыдумаў нешта, што здавалася яму геніяльным: ён прынес некалькі дзясяткаў яек на гаўбец, зрабіў камуфляж і чакаў у сваім сховішчы, пакуль унізе не з'явіцца мужчыны ў сярэднім веку, якім наканавана было стацца ахвярамі хітрага нападу: на лысіны ім трапна ляцелі яйкі з рук Віці, чый бацька ў рэдкія гадзіны добрага гумору трэніраваў сына ў ціры. Калі скрынка з яйкамі апусцела, Віця выйшаў з хаты, акрылены ўласнай спрытнасцю, каб падзяліцца гэтым слаўным пачуццём з сябрамі. Не мінулі і дзве гадзіны, як пра Віцева бамбаванне даведаўся бацька, што прыйшоў з працы і абурэўся не толькі з ганебнага учынку сына, а яшчэ і з адсутнасці яек, набытых з вялікай цяжкасцю падчас агульнага дэфіцыту: той колькасці павінна было хапіць сям'і на месяц.

Наступныя гадзіны былі для Віці жахлівыя, мы ўсе чулі яго распачныя крыкі і запэўніванні, што

гэткага больш не паўторыцца, а назаўтра ён выйшаў на панадворак у кашулі з даўгімі рукавамі, каб схаваць сінякі і крывавыя пацёкі. Ногі з цяжкасцю неслі яго. Пакуты, якія ён перажываў дома, не счарсцвілі ягонай душы — у параўнанні з аднагодкамі, яна была чуллiвая і неверагодна глыбокая.

Мне тады было адзінаццаць з паловай, яму — чатырнаццаць з паловай. Аднаго цудоўнага дня — о так, гэта быў надзвычай светлы дзень — мы сядзелі на падваконні на сходавай пляцоўцы, і паміж намі вісела важнае маўчанне — больш з ягонага боку: ён шукаў блізкасці па сваіх прычынах, я ж знайшоў блізкасць лёсавырашальную. Наколькі ведаю, хоць і не бачыў яго з тае пары, Віця застаўся жыць недалёка ад месца нашага нараджэння, але тады ніхто не мог сабе ўявіць, што я неўзабаве з'еду за тысячы кіламетраў.

Мой лёс прыйшоў да мяне з ягоных рук, якія абнялі тады мае плечы, ды з ягонага дзівоснага смелага пацалунку — такога доўгага, што ён разрэзаў мой дзіцячы свет на дзве паловы, на тры, а мо і на болей частак, быццам пучок святла і дрыготкіх пацуюццаў. З тае пары нічога не было так, як раней, і не павінна было быць.

Запаветная таямніца першага пацалунка заставалася запаветнай два дні. Дарма што сам Віця прасіў, патрабаваў, маліў, каб я нікому не казаў, а я і так не мог нікому нічога сказаць з-за пачуццёвага шоку, які перапоўніў мяне, ён сам, мабыць, не вытрымаў цяжару таямніцы.

І калі яны прыйшлі да мяне дахаты — ён сам, Родзік ды Саша, які пазней стане афіцэрам міліцыі ў незалежнай Украіне, як і ягоны бацька, — надта доўгія хвіліны маўчання завіслі ў паветры. Раптам Родзік устаў з крэсла і пачаў зачыняць цяжкія аканіцы майго пакою. Я адчуў хваляванне, спытаўся ў яго, навошта ён тое робіць. Ён адказаў: "Не прыдурняйся, ты сам ведаеш. Мы ўжо перамовіліся з Віцём і вырашылі, што павінны навучыцца разам, як паводзіцца з жанчынамі, калі мы вырасцем і пабярэмся, бо, калі мы гэтага не ведацьмем, будзе вельмі дрэнна, мы будзем зганьбаваныя. Таму падзелімся цяпер на ролі". Для мяне, адзінаццацігадовага хлопца, такое абстрактнае тлумачэнне — бо-язь перад таямнічай жаночай прыродай — было

зразумелае. Але яны ўсе былі на тры гады старэйшыя ад мяне і, пэўна, ведалі больш за мяне. "Я не прыбядняюся, я таксама хачу быць падрыхтаваны, калі прыйдзе час кахаць кабетаў", — сказаў я з гатоўнасцю. І праз некалькі секундаў я апынуўся ў руках у Віці, ён абдымаў і цалаваў усе часткі цела, да якіх толькі мог дацягнуцца, і гэтая душэўная і фізічная навальніца захапіла мяне да рэшты. І вельмі хутка я таксама пачаў цалаваць яму рукі, вусны, бровы, яго калены і стопы, тады як пачуццё не знаёмага дагэтуль шчасця проста апантала мяне. Шчасце было настолькі чыстым, пазбаўленым усялякай ганьбы ці боязі, што мне дагэтуль здаецца — гэта былі праўдзiва райскія хвіліны: пэўна, тое самае адчуваў Адам, калі ўпершыню пазнаваў Еву. А быць можа, там, ля дрэва пазнання добра і зла, прысутнічаў яшчэ адзін чалавек?

Нашыя эксперыменты, у якіх не было нічога надта небяспечнага — таго, што дарослыя назвалі б цэлым шэрагам лацінскіх словаў, ад якіх патыхае аптэкай і фальшывай сціпласцю, — працягваліся некалькі месяцаў, да моманту, калі я з'ехаў са свайго горада да новага жыцця ў іншай краіне, засталіся запаветнай таямніцай нашай сябрыны.

Калі я прыехаў на радзіму пасля дзесяці гадоў адсутнасці і сядзеў пры сталае за чаркай у таварыстве Сашы і Родзіка, мы не згадалі пра тыя падзеі ані словам. У мяне няма сумневу, што яны памятаюць гэтыя сустрэчы — кожная ў доме чарговага з прыяцеляў — рана ўвечары, пасля школы, або нядзеля-

мі. Пэўна што памятаюць. Прынамсі, сам я дагэтуль памятаю пяшчоты Родзікавых рук, вусны і стопы Віці. Яны памятаюць, але канцэнтруюцца на іншых прыгодах і, мабыць, з далікатнасці не распытваюць мяне пра асабістае жыццё. Усё, што ім вядома, — гэта тое, што ў мяне няма сяброўкі, ніякай жанчыны. Яны не пытаюцца, чаму — адно выказваюць упэўненасць у тым, што мне яна патрэбная. "Ды што я з ёй рабіцьму?" — усміхаюся я. Яны лічаць гэта эlegantным жартам і таксама ўсміхаюцца. Саша запэўнівае, што насамрэч істотна не тое, хто твая жонка або ці ёсць яна ў цябе наогул, а толькі месца, дзе ты працуеш.

— Ён можа дазволіць сабе так думаць, — сказаў Родзік з горыччу ў голасе, — бо ў нашай маладой дэмакратыі, калі ты працуеш у нашай усемагутнай міліцыі, гэта сапраўды цікавей ад якой-коlechы жанчыны ў свеце.

— Не трэба кліць, — адцяў Саша. — Я не аднойчы выцягваў цябе з такіх клопатаў... Ты нават тэлефанаваў да мяне сярод начы.

— Гэта тое, што я і меў на ўвазе. Гэта сапраўды важнейшае за жанчын.

— Тое самае і ў нашай маладой дэмакратыі на беразе Міжземнага мора, — заключыў я.

Час ад часу я тэлефаную да іх. Калі зноў з'яўляюся ў Адэсе — да гэтае пары два разы, — яны паказваюць мне відэа- і фотаздымкі з вяселляў, у тым ліку — традыцыйны напружаны пацалунак з нявестай.

Мы больш не гутарым пра жанчынаў. Звычайна, проста сядаем на Прыморскім бульвары, з якога апускаюцца славуцья Пацёмкінскія сходы, ды моўчкі глядзім на мора і на порт, глядзім, як аскепкі нашага савецкага дзяцінства выплываюць і знікаюць у хвалях — мы, якія нарадзіліся ў адным месцы, у адным дзесяцігоддзі. Яны — грамадзяне вольнай Украіны, я — былы савецкі грамадзянін, двойчы іншаземец.

— Візу на ўезд можна атрымаць у кожным консульстве, — кажа Родзік, гледзячы на мора. — Але ніхто не выдае візы на вяртанне ў дзяцінства.

Кажуць, што кожны ад'езд — гэта смерць. Гэта няпраўда: ад'езд нагадвае смерць толькі тады, калі думаюць, што ён назаўжды. Большасць ад'ездаў часовыя, а людзі дастаткова ганарлівыя, каб быць упэўненымі, што яны вернуцца, раней ці пазней. Магчымасць не прачнуцца назаўтра не прыходзіць нам да галавы, таму большасць ад'ездаў можна вытрымаць. Ад'езд з месца, дзе ты нарадзіўся, — гэта, мажліва, падрыхтоўка да смерці, або само месца паступова змяняецца, бо ідзе ёй насустрач? А што, калі адзіныя вочы, якімі родны горад можа паглядзець табе следам, калі ты з'язджаеш, — гэта пустыя вачніцы вокнаў вакзала? Калі табе трохі пашчасціць, ты заўважыш, як у іх люструецца сонца — праваджае цябе ззяннем, што асвятляе дарогу.

Смерць, што завецца ад'ездам, пачалася для мяне раздаваннем кнігаў з нашае бібліятэкі — цаглянаў абарончага муру, які ахоўваў мяне ад небяспекаў, што наплывалі звонку. Кніжныя шафы і палічкі ўздоўж амаль усіх сценаў нашых двух пакояў

(на кнігах не эканомілі) былі для мяне надзейнай крэпасцю і сталай крыніцаю ведаў. Маё дзяцінства нават было абароненае ад здзекаў і кпінаў у класе, а я ведаю, наколькі нетрывушчыя бываюць дзеці да інакшага і чужога.

З-за таго, што працэс выезду з Савецкага Саюза займаў у сярэднім паўтара гады — гэта ў лепшым выпадку, калі "ўсё было ў парадку" — змены, якія павінны былі адбыцца ў выніку гэтага лёсавырашальнага рашэння, доўгі час заставаліся для мяне нябачныя. Беганіны па інстанцыях і ўладжванні, якія ад'ядалі вантробы, адбываліся без майго ўдзелу. Адно 15 жніўня 1990 года — здаецца, гэта была серада — я ўпершыню сутыкнуўся з незваротным ад'ездам, поўным і канчатковым. Мама і я прыйшлі на вакзал праводзіць добрую сяброўку сям'і, якая таго дня з'язджала ў Ізраіль. Яе сын Міша, які любіў гуляцца ў бясстрашнага індзейца або ў мужа нага паліцыянта, моцна абхапіў матчыны рукі і перашкаджаў ёй працягнуць іх да нас з вакна цягніка, быццам інакш цягнік не зможа крануцца з месца. Я ўжо ведаў тады, што ад'езд чакае і нас, што яшчэ крыху — і мы прыйдзем раніцай або апоўдні на вакзал як тыя, каго праваджаюць. Ужо набліжаючыся да перона, я мог заўважыць бурліваю сціжму людзей, растурбаваную і сціснутую. Большасць тых, хто стаяў перад вагонамі, працягвалі рукі да вокнаў, а многія трымалі размаітыя букеты, набытыя на кветкавым кірмашы, што месціўся акурат на пероне, — адэскі гандаль умеў прапанаваць патрэбныя

паслугі і ў гаркавыя хвіліны. Цяпер, з адлегласці, мне здаецца, што ўсё гэта было падобнае да вялікіх хаўтураў, а цягнік — да ладзі Харона, на якой памерлыя спываюць у апошні шлях. Натоп на пероне ступаў разам з вагонамі першыя крокі, яшчэ трохі, і праз некалькі імгненняў упоравень беглі адно маладыя, а ўрэшце і яны засталіся ззаду. На бязлюдным асфальце валяліся паламаныя кветкі, паперчыны і сурвэткі, згубленыя цацкі, асірацелы чаравічак і некалькі дарожных торбаў, забытых у спеху. Туды-сюды па платформе сноўдаліся адно міліцыянты, ахоўваючы кінуты бераг, які раптам аціх.

На школьным панадворку меўся яблынева-вішнёвы сад. У сакавіку-красавіку я любіў пазіраць праз вокны майго класу на красаванне дрэваў. Гэта была школа імя Сталярскага, Пятра Саламонавіча, — школа для музычна адораных дзетак, установа з акадэмічнай арыентацыяй на гадаванне наступнага пакалення выбітных класічных музыкаў савецкай дзяржавы. Сістэма ўся была наладжаная на вышэйшыя дасягненні, пачынаючы ад шукальнай камісіі: выбітных педагогі ўлетку падарожнічалі па гарадах і весях неахопнай айчыны, шукалі таленты. Пасля ўступных іспытаў таленавіты дзіцёнак апынаўся ў музычным раі — на "трапічнай выспе" класічнай музыкі, дзе ў атмасферы сапраўднага паклікання фармавалася наступнае пакаленне музыкаў для вялікай імперыі. У маленькіх, па васьмнаццаць вучняў, класах вывучаліся ўсе агульныя дысцыпліны, а таксама дысцыпліны музычнай тэорыі, гармоніі і сальфеджыа, а папалуднёвыя гадзіны былі прысвечаныя гранню на інструменце, у тым ліку ў камерным ансамблі

або аркестры. З такім светам каму будзе патрэбны астатні свет? Большасць настаўнікаў былі разумныя людзі, яны ведалі, што ў іх руках — вялікая адказнасць выхавання "пакалення геніяў" ды і проста добрых людзей... Імперыя распалася, школа стала Вышэйшай нацыянальнай школай Украіны, яна не згубіла свайго міжнароднага прэстыжу, але цяпер яна прымае вучняў адно з Украіны — зусім інакш, чым было ў савецкай мінуўшчыне, калі ў адным класе вучыліся дзеці з Расіі, Малдовы, Латвіі, Беларусі, Узбекістану, Чачні — як дзяўчынка, што сядзела год са мной. Пазней я пачуў, што яна загінула падчас бамбавання Грознага ў 1992 годзе. І той факт, што я дагэтуль памятаю імёны большасці настаўнікаў, штосьці значыць.

Класы былі абладаваны ўсімі прадметамі, патрэбнымі для вывучэння музыкі, і проста набітыя партрэтамі кампазітараў. У калідоры на вучняў глядзелі паважныя, з трагічным адценнем, вочы Пятра Ілліча Чайкоўскага, а за ім Рахманінава. Незачасаная галава Мусаргскага добра пасавала да Бетховена, але над імі ўсімі валадарыў белы парык Баха, чые прэлюдыі і фугі для клавiру сутыкаліся з гукамі сюіты для скрыпкі сола, якія чуліся з класу, калі я праходзіў калідорам а ранніх гадзінах вечару.

Вецер пераменаў употай уляцеў у наш клас адным цудоўным ранкам у верасні 1990 года. Школьны кашталян увайшоў у клас з драўлянай драбінай, пачухаў патыліцу і пачаў падымацца ўверх, вышэй за дошку, дзе віселі побач партрэты Леніна

і Гарбачова. Лысіну Гарбачова каранавалі тры на-
маляваныя алоўкам валасіны: мой аднакласнік, па-
ляк Стоцкі адважыўся такім чынам выказаць сваё
грэбаванне ўладай за некалькі тыдняў раней. Каш-
талян асцярожна, амаль як святыню зняў партрэт
Леніна ў запыленай раме і паклаў яго з пашанай на
стол нашай класнай Людмілы Іванаўны, якая стая-
ла тутак ж, з поўнымі шоку вачыма, што пільнава-
лі гэтую ціхую акцыю. Месца Леніна над дошкай
нечакана заняў новы партрэт Тараса Шаўчэнкі —
нацыянальнага прарока Украіны. Ленін знік у ка-
морах. Афіцыйных тлумачэнняў не было: мы пра-
цягвалі вучыцца, як раней, але кожны з нас думаў,
мабыць, што здарылася нешта надзвычайнае і што
мы мусім запытацца пра гэта дома.

Увечары таго ж дня пытанне вырашылася само
сабою: перадачы тэлеканалу УССР з Кіева былі пе-
рапыненыя, каб перадаць просты эфір з Вярхоўнай
Рады УССР. Гэта таксама было выключнай падзе-
яй, бо звычайна тая Рада ў Кіеве была проста па-
слухмянай цацкай Крамлю, і ўсе рэпартажы з яе
трансляваліся ў выпусках навінаў. Мама сказала:
"Мабыць, там нехта памёр". Але ўкраінская Вяр-
хоўная Рада здзівіла ўсіх, бо выявілася, што там
не толькі ніхто не памёр, там радасна брыкаюцца
і живуць. Пэўна, дэпутаты самі сябе здзівілі. Мар-
шалак зачытаў лаканічную дэкларацыю пра "заха-
ды дзеля незалежнасці і суверэнітэту УССР на яе
тэрыторыі" і пра "заснаванне стасоўных інстыту-
цыяў, якія забяспечаць суверэнітэт УССР". Адразу

пасля галасавання — прынята аднагалосна — без тлумачэнняў і каментароў перадачы вярнуліся ў сваю плынь. Гэта была спроба абвесціць незалежнасць. Крэмль ставіўся да такога сепаратызму грэбліва і са злосцю. Усе бакі цудоўна разумелі, што вышэйшая палітычная, вайсковая і эканамічная ўлада застаецца ў руках Крэмлю, але ў ганарлівай Маскве не зразумелі — нават пустыя дэкларацыі могуць зрушыць зямлю: словы абрастаюць іншымі словамі, лозунгі ператвараюцца ў палітычныя праграмы — і вось ужо нясецца снежная лавіна, супраць якой не выстаць ніякія танкі.

Вельмі хутка дэманстрацыі за ўратаванне навакольнага асяроддзя і супраць вырубкі лясоў або асобных дрэваў на Прыморскім бульвары ў Адэсе ператварыліся ў поўныя нянавісці дэманстрацыі супраць уладаў, і ўпершыню пасля грамадзянскай вайны натоўп гуртаваўся пад нацыянальным украінскім жоўта-блакітным сцягам. Савецкая міліцыя ахоўвала парадак і, на вялікае здзіўленне апазіцыйнай моладзі, не перашкаджала мітынгам. Пасля некалькіх дэманстрацыяў у буйнейшых гарадах Украіны ўсе чакалі, што Крэмль пашле танкі ў Кіеў, каб "восстановить порядок" у рэспубліцы, якая часова з'ехала з глузду. Але Крэмль быў заняты іншымі рэчамі. Танкі не прыйшлі. На вуліцах звярталі на сябе ўвагу чэргі жыдоў, якія стаялі перад рознымі інстанцыямі, каб атрымаць розныя даведкі — пераважна, прыніжальныя і не патрэбныя ад пачатку, — каб пакінуць Савецкі Саюз. Лозунгі-графіцы

"Україна для українців!", "Нехай живе вільна Україна!" з'яўляліся ўсё часцей і часцей і не сціраліся занепакоенымі прадстаўнікамі ўладаў. Вядома ж, аўтары лозунгаў разлічвалі на тое, што не-ўкраінцы самі зразумеюць, што ім трэба рабіць...

Напрыканцы таго ж года, у снежні, наша настаўніца ўкраінскае мовы Любоў Васільеўна ўвайшла ў клас, як заўжды, у баявым гуморы. Яна была поўнай супрацьлегласцю свайго імя: было відаць, асабліва ў святле апошніх падзеяў, што апантаная крыўдай і зайздасцю. Яна была найбольш зненавіджаная настаўніцай у кожным класе, у якім выкладала. І нездарма. Бацькі вучняў шмат разоў скардзіліся на яе злосць і нацыяналістычныя погляды дырэктару Сухамлінскаму. Гэты рэдкі душа-чалавек, які з усёй моцы імкнуўся захаваць ролю школы як ратавальнай выспы культуры сярод бурлівых хваляў варварству (ягонае сэрца ўрэшце не вытрымала гэтага пастаяннага клопату), разводзіў рукамі ў немачы і казаў: "Я быў бы вельмі рады паслаць яе да ліха, але ж яна мае моцныя сувязі ў абкаме партыі".

У той дзень Любоў Васільеўна навальніцаю заляцела ў клас, кінула журнал на стол і сказала: "Сёння дзень генеральнай чысткі". Адгарнула журнал на апошній старонцы, на якой побач з прозвішчамі вучняў была запісаная іх нацыянальнасць. З васьмнаццаці вучняў нашага класа дзесяцёра былі жыдамі, у тым ліку і я. Але толькі я адзіны быў насамрэч запісаны жыдом, астатнія ж лічыліся сла-

вянамі. Я не абвінавачваю ні іх, ні іхніх бацькоў — не кожны чалавек можна вытрымлівае ўласны лёс: большасць спрабуе вострыя рагі ды канфлікты. Яна агледзела перапуджаны клас — я сядзеў за першай партай — і сказала: "А цяпер зоймемся нашым афіцыйным жыдом. Герус!". Я ўстаў са свайго месца і паглядзеў наўпрост. "Растлумач усяму класу, Герус, як ты, будучы сынам жыдланкі з Польшчы, з'яўляешся паразітам на цэле маладой украінскай нацыі, якая разгортвае крылы, ды што ты тут робіш".

Клас патануў у маўчанні. Праз хвіліну я сказаў:
— Любоў Васільеўна, перш, чым я адкажу, ці магу я задаць вам пытанне?

— Задавай.

— Любоў Васільеўна, хто вы па нацыянальнасці?

— Я? Вядома ж, руская! — адказала яна, перапаўняючыся гонарам.

— Дык што ж тады вы робіце на Украіне?

За спінай я пачуў гоман захаплення і тупат класа. З заўтрашняга ж дня яна сама звольнілася са школы.

Учора я атрымаў электронны ліст з Польшчы, і жанчына, што пісала мне, працытавала фразу, якую чула ў касцёле, у казанні на той жа дзень: "Калі Езус кажа нам несці крыж, Ён не хоча, каб мы былі прыдушаныя вагою крыжу, але хоча, каб нашыя плечы правільным чынам распрасталіся". Я адказаў ёй, што словы прыгожыя, але рэчаіснасць больш складаная. Хрысціянам карціць зразумець значэнне пакутаў, каб надаць жыццю пэўны сэнс, цешыць сябе надзеяй на нейкую ўзнагароду пасля смерці, абумоўленую правільным чынам жыцця на зямлі. Але што, калі ўсялякі чын дарэмны? Тады боль не мае ніякага значэння? Што значаць тады шчасце, радасць, шляхетнасць? Мажліва, засяроджваць увагу на пакутах наогул не варта. Калі пакуты нічым не апраўданыя, яны сляпыя? Але сляпым бывае і каханне.

Зноўку гожа, дзівосны Езус выходзіць на сувязь. Але ў большасці дзён жыцця свайго чалавек — прынамсі, хрысціянін — адчувае, што крыж раздушвае яго, і пэўна, Бог не надта турбуецца пра гімнастыку нашых знясіленых плечаў. Іудзеяў ніхто не змушае несці крыж (мажліва, гэта прывілей, атрыманы яшчэ з Езусавых часоў). Але заместа крыжу даводзіцца мазоліць плечы камянюкай, якая зноў і зноў скочваецца з Сізіфавай гары.

А калі чалавеку палёсіла належаць адразу да некалькіх меншасцяў, і ён у сваім хісткім целе злучае жыдоўства, геёўства і пару непаслухмяных, лядашчых ног, якія прыцягваюць на вуліцы здзіўленыя позіркі? Належанне да кожнай з гэтых меншасцяў шэсцьдзесят гадоў таму ў нацысцкай Еўропе каралася смерцю, і хоць смерць пагражала за кожную з гэтых заганаў, памерці можна было толькі аднойчы — самотнай і прыватнай смерцю.

Часам здаецца, што тыя печы ўсё яшчэ палаюць смерцю, але меншасць, калі яна не паддалася

роspачы і захавала сваю моц да самой печы, — яна сама расплавіць гарачы чыгун, у якім мусіла смажыцца. Дык што тады скажуць беспрацоўныя каты?

Мая матуля, калі вярнулася ў Варшаву, дзе прайшло яе шчаслівае і бесклапотнае маленства, праз сорак чатыры гады пасля ад'езду, адчула хвалі мінулага часу праз густое верхавінне дрэваў, якое амаль цалкам перакрывала шлях сонцу ў вялікім парку паміж яе былым домам на вуліцы Фільтровай і школай, у якой яна была вучылася. Калі мы ўдвух стаялі ў тым парку, яна ўзняла твар высока-высока, у бок моцных, высокіх дрэваў, і доўгі час маўчала. Калі яна з'язджала з Польшчы, гэтыя дрэвы былі не старэйшыя ад яе, не перавышалі ўзросту дзесяцігадовага дзіцяці, разам з імі сам горад спакваля ўздымаўся з ваенных руінаў. Цяпер вайна схаваная за бетоннымі мурамі, а дрэвы пераскочылі час жыцця маёй маці.

Зараз я пазіраю на рукі і на сур'ёзны, засяроджаны твар майго найлепшага сябра Рамана, які цярпліва чытае гэты рукапіс у Тэль-Авіве, горадзе віртуальных меншасцяў, блізка да мясцінаў, у якіх мінула частка нашага з ім юнацтва. Ён адкладае прачытаныя аркушы, і здаецца, што ў тое імгненне яны, нарэшце, адыходзяць у мінуўшчыну, з усімі іх далёкімі падзеямі; ён робіць гэта са спакоем і ціхмянасцю, так яму ўласцівымі, і спадзяюся, ён верне на свет з гэтай мінуўшчыны толькі найдакладнейшыя ды найбольш патрэбныя рэчы, а тыя, якім лепш застацца таямніцаю, пакіне ў належным месцы, у забыцці.

Паязджанін, выгнаннік (неістотна, з уласнай волі ці не), чыё вяртанне абумоўленае і зусім не абавязковае — ані ў месца, дзе нарадзіўся, ані ў месца, адкуль ён з'явіўся ў гэтае імгненне, павінен адказаць на сізіфічнае пытанне: ці вартым было ўсё гэта? Гэтае пытанне, бадай, датычыць не таго ці іншага асфальту, канкрэтнага горада, які запаў яму ў памяць, ані выпадковых сустрэчаў, ані ўсмешак ды каханняў, а толькі гэтага Цэлага, перавязанага выпадковаю стужкай, нібы бандэроль, забытая ў паштовым аддзяленні. Цэлае інакш завецца Жыццём і складаецца з выпадковых вяртанняў у месцы, якія вызначылі лёс лагодным поціскам рукі. Але перш чым сізіфічнае пытанне стане агульначалавечым — пажадана, усё ж не бязлікім і безыменным, безмясцовым і безвыпадковым, — пастаўлю яго ізноў, звязаўшы з канкрэтным месцам, маленькай кропкай на глобусе, з пачаткам кудзелі Арыядны, — сумнеўна, ці пашчасціць мне атрымаць і ўтрымаць яе зноўку.

На пачатку снежня 1990 года я захварэў на запаленне лёгкіх і апошнія дні на радзіме правёў, лежачы ў ложку. Калі выздаравеў, мама ўжо паспела атрымаць выезныя візы і нават не пусціла развітацца ў школу. Мы пайшлі ў АВД, і я ўбачыў, як абыякавы, хоць і злосны з выгляду, чыноўнік збірае чырвоныя савецкія пашпарты, перадае іх іншаму, які ставіць на іх пячатку і кідае праз усё памяшканне ў вялізны кошык, ужо запоўнены пашпартамі. Уся чарга назірала гэты палёт — развітальны жэст Радзімы сваім былым грамадзянам, якія з'язджалі на СМЖ.

На працягу некалькіх апошніх месяцаў я ператварыўся ў адстароненага назіральніка, спрабуючы захаваць усё тое, што бачыў: свет савецкай паміраў перад маімі спалоханымі, але цікаўнымі вачыма. Мой настаўнік па віяланчэлі Мікалай Іванавіч, вельмі высокі і прыстойны пяцідзесяцігадовы мужчына, якому вельмі падабалася, што ўсе, а асабліва жанчыны, глядзяць на яго знізу ўтору, падтрымліваю ілюзію, што нічога не змянілася. Ён

штотыдня прыходзіў да мяне на заняткі, не браў
ані грошыку — хоць мама прапаноўвала, — адга-
ворваючыся тым, што "дзіця не павінна развітва-
цца з музыкаю, калі ўсімі наўкола авалодала трасца
ад'ездаў". Ён мог назіраць, як паступова пусцее на-
шая кватэра — большасць з рэчаў была раздадзе-
ная цалкам дармова, бо мама лічыла гандаль, што
адбываўся тады ў тысячах кватэраў, чымсьці прыні-
жальным, акрамя таго, грошай з Савецкага Саюза
вывозіць было нельга. На маму легла адказнасць за
беганіну па інстанцыях, вываз мэблі, і ўсё гэта было
відаць у яе на твары — сёння яна кажа, што амаль
не памятае апошніх месяцаў у Адэсе. Мне было
строга забаронена расказаць сябрам, што мы з'яз-
джаем, з-за боязі перад незычлівасцю з боку сусе-
дзяў. Усё гэта прымушала мяне перажываць бу-
дучае расстанне самотна, нікога не ўпускаючы ў
душу, і калі мы гуляліся з сябрамі, я пільна глядзеў
ім у твары, я зрабіў са свайго позірку амаль сканер,
фотаапарат з рэнтгенам, каб запомніць кожную
рыску ў іхніх вачах, рухах, тварах, бо я ж з'еду і
ніколі больш іх не ўбачу — так я тады думаў, — і ча-
сам занураўся ў такую смяротную цемру з-за гэта-
га чаканага ад'езду, пра які я нават не магу нікому
нічога сказаць, што аж дагэтуль памятаю ўсе гутар-
кі з нашага апошняга года ў Адэсе.

Выязную візу ад уладаў мама атрымала напры-
канцы кастрычніка 1990 года. Нам было прызнача-
на выехаць на працягу паўгода, да траўня. Мы зноў
ды зноў стаялі ў жахлівых чэргах, якія расцягваліся

Ў Адэсе на цэлыя вуліцы, людзі запісвалі свае нумары на руках, і гэта нікога не здзіўляла, усе былі заклапочаныя атрыманнем дакументаў. Паглядзе-ла на візу мама адно тады, калі прыйшла дадому, — на яе жах, высветлілася, што там маецца толькі яе фотакартка і запісаныя адно яе дадзеныя. Не было ані майго фота, ані слова пра мяне, быццам мяне ніколі не існавала. Гэта была старая штучка савецкіх чыноўнікаў: прымусіць атрымальніка візы яшчэ раз прайсці чаргу.

Я памятаю паніку і распач таго дня. Мама адразу пабегла ў АВіД, які павінен быў ужо зачыняцца праз чатыры хвіліны, а яна неслася праз панадворкі і бульвары, дзе прырода, цалкам абыякавая да чалавечых пакутаў, апанала восеньскае паліто на платаны і каштаны люблага горада.

Вядома ж, калі мама з мокрымі шалёнымі вачыма прыбегла ў АВіД, яна прабілася скрозь чаргу да вакенца ў пакоі на другім паверсе і адразу ж пачула ўладарны, крыклівы голас пашпартысткі:

— Аёй! Гэтыя вочы... Схавайце гэтыя вочы! Прыбярэце іх адсюль ды зачыніце дзверы!

Мама не стрывала і агрызнулася:

— Перашкодзілі табе гэтыя вочы? А мы паглядзім, што вы рабіцьмеце без гэтых вачэй, калі ўсе з'едуць адсюль. Як вы жыцьмеце без гэтых вачэй, і ці не згасіць хто ў вас святло, выходзячы.

Убачыўшы раззлаваныя вочы маёй маці ды пачуўшы апошні сказ, чыноўнікі хутка дадалі мае дадзеныя да візы і паправілі ўсё, што было трэба.

Праз дзесяць гадоў я стаяў у іншай чарзе — для замежных грамадзянаў, якія прыйшлі пацвердзіць свае ўкраінскія візы кашэрнымі пячаткамі аддзелу па справах візаў і дазваляў новай улады, што месціцца ў тым самым будынку, на тым жа другім паверсе, з тою ж мэбляю, адно сцяг і дзяржаўны герб цяпер іншыя. На шляху ў АВД я праехаў па вуліцы, на якой некалі знаходзіліся сілавая структуры савецкай дзяржавы — абласное бюро КДБ, аддзел МУС і я ўжо не памятаю, што яшчэ. Цяпер пад шыльдамі на ўкраінскай мове, пад "Трызубам" і жоўта-блакітным сцягам там сядзяць сілавые ўстановы ўкраінскай незалежнасці — управы Службы бяспекі Украіны, Міністэрства ўнутраных справаў і яшчэ нешта афіцыйнае, назвы я не памятаю. Іронія лёсу ў тым, што старая вуліца, на якой знаходзіцца гэтая ўстанова, не змагла пазбегнуць хвалі перайменаванняў, якая абмыла ўсю краіну з распадам Савецкага Саюза, і вуліца імя пісменніка Бабеля стала зноў вуліцай Жыдоўскай. А ўсё яшчэ жывыя людзі, для якіх спалучэнне Службы бяспекі Украіны і вуліцы Жыдоўскай выклікае болі ў страўніку — як, зрэшты, тое было і ў савецкай Адэсе, дзе вуліца Багдана Хмяльніцкага — гетмана, вызваляльніка Украіны і жахлівага пагромніка жыдоў, на сумленні ў якога разрабаваныя жыдоўскія дамы і чвэрць мільёну ахвяраў, — перакрываўвалася з вуліцай Шалом Алейхема, класіка жыдоўскай літаратуры. На рагу Багдана Хмяльніцкага і Шалом Алейхема жыў адзін з маіх аднакласнікаў.

У аддаленай частцы Жыдоўскай вуліцы, на бяс-
печнай адлегласці ад дзяржаўных устаноў, нехта
напісаў вялізнае графіці па-руску: "Евреи, верни-
тесь!". Мама мела рацыю, у новай Украіне нехта
сумее па тых вачах...

Калі я даведаўся дакладную дату нашага ад'езду, унутраны гадзіннік пачаў адваротны адлік часу. Рыхтаваўся я з усёй сур'ёзнасцю: запамінаў падзеі, змену пораў года, пералічваў дрэвы на шляху куды-колучы, "фатаграфавалі" вачыма ўлюбёныя куткі майго горада, абдумвалі, як вывезці праз мяжу клапатліва назбіраную калекцыю манетаў і банкнотаў — найбольшы скарб майго дзяцінства, думаў і пра жыццё ў новай краіне, якую бачыў пакуль толькі на мапе ды чуў некалькі калыханак на яе мове. Мама пражыла ў дзяцінстве тры гады ў Ізраілі, памятала і разумела іўрыт і спявала мне габрэўскія калыханкі разам з польскімі ды рускімі. У маім раннім маленстве я быў настолькі ўпэўнены, што ўся гэтая сумесь моваў і ёсць чыстая русчызна, што, гуляючыся з сябрамі на панадворку, я спяваў ім урыўкі з калыханак і дзіцячых песенек на іўрыце і дзівіўся, што яны не разумеюць мяне.

Калі наблізіўся дзень ад'езду, Мікалай Іванавіч атрымаў тое, чаго, мабыць, чакаў — бібліятэку рэд-

кіх выданняў дзіцячых кніг. Зборнікі казак народаў свету і два вялізныя жоўтыя тамы казак Ханса Крысціяна Андэрсана — кнігі, якія спадарожнічалі мне ўсё маленства, я быў прывязаны да іх усім сэрцам. У яго нарадзілася меншанькая дачка ў новым шлюбе, і ён клапаціўся пра добрае чытво для яе. Я паглядзеў на кнігі, якія яму аддавалі, убачыў ягоную радасць і не мог дараваць яму, што менавіта ён вырывае з крывёю тлусты кавалак майго дзяцінства — дзяцінства, што набліжалася да канца. Я не мог з гэтым змірыцца, і так горка і тужліва расплакаўся, што нават здзівіў дарослых.

Надыходзячы крэс імперыі прымусяў нас прыспешыць ад'езд. У студзені 1991 года кwoлы ўжо рэжым імперыі ўвёў танкі ў Вільню ды праліў там і ў Рызе кроў, намагаючыся ўтрымаць у складзе Саюза прыбалтыйскія народы, што патрабавалі незалежнасці. Кіеў, у якім ужо больш за год ладзіліся дэманстрацыі за незалежнасць ад Савецкага Саюза, з жахам глядзеў на тое, што адбывалася ў прыбалтыйскіх рэспубліках, і чакаў таксама танкаў і страляніны на вуліцах.

Была яшчэ адна прыкмета, якая казалая маёй маме не марудзіць: усе сцены ў нашым доме апусцелі. Фотакарткі былі вырваныя з цяжкіх альбомаў (альбомы надта шмат важылі, а нельга было пераходзіць абмежаванне ў сорак кіляў багажу на чалавека). Фартэпіяна было прададзенае за дробязь, і ў канцы лютага ў маім пакоі засталіся толькі пасцель, два крэслы ды стол, змайстраваныя маім бацькам.

Ад'езд планаваўся на чацвёртага сакавіка. З набліжэннем гэтага дня я ўсё менш мог вытрымліваць напружаную атмасферу. Не зважаючы на пачуццё небяспекі, я мусіў развітацца калі не з горадам — бо я не ведаў, як развітвацца з горадам — то, прынамсі, з кімсьці з сяброў. Позна ўначы, трэцяга сакавіка, я пагрукаўся ў Віцевы дзверы. Ніхто не адказаў. Не было святла ў кватэры, і аканіцы былі зачыненыя. Суседка, якую я спытаўся пра Віцеву сям'ю, сказала, што яны з'ехалі за горад да бабулі. Я падняўся дахаты і патэлефанаваў Сашу, сыну палкоўніка міліцыі. Ягоных бацькоў не было дома. Першай фразай, якую я здолеў вымавіць у слухаўку, была: "Заўтра я з'езджаю за мяжу. Назаўжды". І разрыдаўся, дарма што вельмі імкнуўся, каб гэтага не адбылося. Праз момант я пачуў ягоныя хуткія крокі ў параднай. Ён прыйшоў, прытуліў мяне і перадаў мне скрыначку ад цукерак, а ў ёй — некалькі ягоных фотаздымкаў, малая іконка — "на шчасце", як казалі ягоная мама, і трохі старых банкнотаў для пашырэння маёй калекцыі, каб я пра яго не забываўся. "Хадзем да мяне дахаты!" Праз момант я быў ужо ў яго. "Гэта сапраўды назаўжды?" — спытаў ён. Я скрушліва схіліў галаву. Ён абняў мяне і пацалаваў, як умеў. І сказаў, што паслязаўтра раскажа гэта Родзіку, Віцю ды ўсім сябрам — тое, што я з'ехаў. І папросіць ад майго імя прабачэння, што я не мог развітацца, не з уласнай віны.

Мы размаўлялі тры гадзіны. Былі ўзрушаныя. Ён пытаўся пра новае і таямнічае месца, пра якое я

і сам яшчэ мала што ведаў. Расстанне было цяжкім, ён праводзіў мяне да маіх дзвярэй, і яго апошнія абдымкі я памятаю дагэтуль. Гэтыя рукі, што не маглі адпусціць. Нашмат мацнейшыя, чым можна было б чакаць ад пятнаццацігадовага хлопца.

Новы дзень пачаўся рана — я выйшаў з дому ў суправаджэнні добрай прыяцелькі сям'і на чыгуначны вакзал. Мама крыху затрымалася дома. Багаж загадзя быў перавезены на вакзал, так што кожны выйшаў толькі з падручнымі рэчамі. Ціхі ад'езд.

Я наблізіўся да высокай каванай брамы параднага ўваходу ў наш панадворак і на імгненне азірнуўся. Вобраз гэты ўсё яшчэ памятаю, але кожнага разу ўзгадваю нешта новае з яго, а тое, што памяталася раней, часткова расплываецца.

Мы селі на пяты трамвай, і ён панёс нас да вакзалу праз горад, які памалу прачынаўся, усё яшчэ пакрыты снегам, не зважаючы на сонечныя прамяні, што ззялі ў шыбах. Гэта была цудоўная магчымасць развітацца з горадам — тады я не здагадваўся, што і праз сямнаццаць гадоў буду памятаць тыя павароты трамвая і ўсё, што даносілася да майго слыху з вокнаў вагона.

Чацвёртага сакавіка прайшло на шляху ў Маскву: адтуль вылятацьмеў самалёт у Будапешт. Тады Масква здалася мне больш шэрай, чым звычайна. Мы штогод ездзілі праз Маскву да дзеда, і кожны год Масква ўсё больш шарэла і рабілася ўсё больш чужой. Сказаць, што я не люблю Маскву? Я прос-

та не мог вытрымаць яе страшэнныя раздзьмутыя памеры, яе вялізныя будынкi, яе надта шырокія вуліцы і Крэ́мль, сілуэт якога друкаваўся на кожнай банкноце і ў кожным падручніку. Яшчэ дзіцём я ўжо не разумеў, як магло здарыцца, што адзін чалавек, які там сядзіць, кіруе ўсёй гэтай бясконцай Радзімай, праз якую я ехаў удзень і ўначы на шляху з Адэсы. Ад гэтага ўсяго мне рабілася страшна. І найбольш жудасным у тую апошнюю паездку ў савецкую Маскву былі абыякавыя і шэрыя твары прахожых, гнеў і распач, якія раптам з'явіліся на вуліцы. Трыццаць шэсць гадзінаў чакання ў маскоўскім аэрапорце "Дамадзедэва". Прыніжальная мытная працэдура, гоман, плач, адкрываныя і кіданыя мытнікамі на падлогу торбы, лаянка, праклёны і рабункі — усё гэта перамяшалася ў крыклівую пляміну, пра якую сёння нельга падрабязна расказаць.

Сёмага сакавіка мы прыбылі на прахадны пункт у Будапешцкім аэрапорце і там, стомленыя да знямогі, пад наглядам вугорскіх памежнікаў з сабакамі селі на самалёт, які панес нас на Зямлю Абяцаную. Гледзячы з ілюмінатару на вугорскіх сабакаў, я запытаўся маці: "Каго яны ба-яцца? Савецкіх або жыдоў?". Мама адказала, што, пэўна, савецкіх жыдоў.

Дзясятая ўвечары, восьмага сакавіка 1991 года, люк самалёта адчыняецца наросхрыст. Першыя ўражанні ад Краіны Прарокаў — гэта мноства жаўнераў, неахайна апранутых (у параўнанні з савецкімі), і пах красавання цытрусовых, што ламіўся ў самалёт.

Тое адэскае жыццё было скончанае ў трынаццатую гадавіну бацькавай смерці.

Адэса яшчэ снілася першыя тры месяцы. Я бачыў сябе: іду ў школу, размаўляю з сябрамі на шляху ў кавярню праз дарогу. Яны пытаюцца ў мяне пра новае жыццё, а я не ведаю, што адказваць. Я павінен быў спачатку агледзецца тут.

У першыя гады ў новай краіне Адэса вельмі адалілася, закрылася нібы ў капсуле, саступіла месца паводцы іўрыту, новай школе, турботам і радасцям, першаму каханню. Толькі руская, польская і ўкраінская засталіся жывой пупавінаю, якая не перарвалася, працягвала кроўна злучаць мяне з горадам дзяцінства. Я ніколі не адварочваўся ад родных моваў, захоўваў іх з фанатычнай пяшчотай, як мог.

Сёння я магу свабодна завітаць у горад майго нараджэння і, зноў з'язджаючы, кожны раз мушу наноў развітвацца з першай часткай майго дзяцінства, з тым, што яшчэ засталося — разарвана, але ўсё ж існуе. Сёння я разумею, што яны настолькі шматлікія — гэтыя сляды майго дзяцінства, — што

Уязная Віза

пэўна перажывуць знікненне імперыі, у якой я нарадзіўся. І вядома ж, яны перажывуць мяне, бо чалавечае жыццё надта малое, каб заспець усе перамены, хоць яны ўжо вельмі шматлікія.

Сёння я нашу ўсе гэтыя абшары ўнутры сябе, усе разам.

І мне ўжо не патрэбная ўязная віза. Нікуды.

*Тэль-Авіў — Ерусалім — Рышон Ле-Цыён,
кастрычнік — лістапад 2007*

БІЯГРАФІЯ

Барыс Герус — гісторык, музыказнаўца, пісьменнік, перакладчык польскай, яўрэйскай, украінскай і беларускай літаратуры. Нарадзіўся ў 1978-м у Адэсе, у 1991-м выехаў з сям'ёй у Ізраіль, з 2008-га жыве ў Польшчы — выкладае ва ўніверсітэтах. Узнагароджаны Ганаровай адзнакай Bene Merito (па рашэнню ўрада Польшчы) і прэміяй Міністэрства культуры і нацыянальнай спадчыны Польшчы за пераклады польскай літаратуры на іўрыт.

Аўтабіяграфічная аповесць Б. Геруса "Уязная віза" выйшла ў Ізраілі ў 2012 г. у складзе кнігі "Дзве падарожныя гісторыі".

Літаратурна-мастацкае выданне

ГЕРУС Барыс

УЯЗНАЯ ВІЗА

Раман

Адказны за выпуск *Зміцер Вішнёў*

Рэдактар *Юрась Барысевіч*

Карэктар *Кацярына Макарэвіч*

Дызайн *Сяргей Кандраценка*

Вёрстка *Яўгенія Багдановіч*

На вокладцы выкарыстаныя фотаздымкі, зробленыя бацькам
аўтара, Уладзімірам Герусам (1942–1978), у 1976–1977 гг.,
з асабістага архіва Барыса Геруса

Падпісана да друку 03.09.2012. Фармат 84x108 ¹/₃₂.

Папера афсетная. Гарнітура BalticaC.

Друк афсетны. Ум. друк. арк 5,57. Ул.-выд. арк. 2,80.

Наклад 500 асоб. Замова 2179.

Прыватнае выдавецкае ўнітарнае
прадпрыемства «Галіяфы».

ЛІ №02330/0150300 ад 08.04.2008.

Вул. Брылеўская, 11-44, 220039, г. Мінск.

E-mail: vish@bk.ru.

www.by-books.org.

Друк ТДО «НоваПрынт».

ЛПІ № 02330/0552786 ад 25.02.2009.

Вул. Геалагічная, 59-4-10, 220047, г. Мінск.

ISBN 978-985-6906-84-1

9 789856 906841

ВЫДАВЕСТВА
ГАЛІЯФЫ

U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE

DEPARTMENT OF JUSTICE

DEPARTMENT OF JUSTICE